

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST UMJETNOSTI

Diplomski rad

RESTAURATORSKA INTERVENCIJA HERMANA BOLLÉA
NA FRANJEVAČKOJ CRKVI NA ZAGREBAČKOM KAPTOLU

Dunja Čopec

Mentor: dr. sc. Franko Ćorić, viši asistent

ZAGREB, 2014.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
Diplomski studij

Diplomski rad

RESTAURATORSKA INTERVENCIJA HERMANA BOLLÉA NA FRANJEVAČKOJ CRKVI NA ZAGREBAČKOM KAPTOLU Dunja Čopec

SAŽETAK

Tema ovog diplomskog rada je Restauratorska intervencija Hermana Bolléa na franjevačkoj crkvi na zagrebačkom Kaptolu, od 1884. do 1902. godine. Razmotrena je važnost crkvenog i samostanskog kompleksa za povijest Provincije sv. Ćirila i Metoda kojoj pripada. Radi se o gotičkoj građevini iz 13. stoljeća, barokiziranoj u 17. i 18. stoljeću koju je krajem 19. stoljeća stilski restaurirao Herman Bollé. Rad je podijeljen na deset poglavlja kroz koje se razmatraju povijesne promjene na objektu kroz razne devastacije, od kojih je najsnažnija bila ona 1880. kada je Zagreb zadesio veliki potres. Zapošljavanjem arhitekta Hermana Bolléa koji je radio na regotizaciji, crkvi je dana nova dimenzija. Obnove koje su uslijedile, ponajviše ona 1960-ih kada su u crkvu implementirani vitraji Ive Dulčića koji su dodatno upotpunili sklad interijera, u konačnici su doveli do toga da crkva sv. Franje predstavlja vrlo vrijedan povijesno-umjetnički objekt u povijesti grada Zagreba u kojem se zrcali i povijest konzervatorske te restauratorske teorije i prakse. Franjevačka crkva na Kaptolu svjedočanstvo je stilske restauriranja i poslijeratnog kreativnog konzerviranja.

Rad je pohranjen u knjižnici Filozofskog fakulteta u Zagrebu

Rad sadrži 52 stranice, 19 reprodukcija. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: crkva sv. Franje u Zagrebu, stilske restauriranje, kreativna zaštita spomenika, Herman Bollé, Ivo Dulčić.

Mentor: dr. sc. Franko Ćorić, viši asistent, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ocjenjivači: dr. sc. Franko Ćorić, viši asistent, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

dr. sc. Dragan Damjanović, izvanredni profesor, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

dr. sc. Marko Špikić, izvanredni profesor, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Datum prijave rada: lipanj 2013.

Datum predaje rada: ožujak 2014.

Datum obrane rada:

Ocjena rada:

Zahvale

Najveće zahvale upućujem fra Milanu Krištu i fra Vatroslavu Frkinu iz franjevačkog samostana na zagrebačkom Kaptolu bez čijih iscrpnih informacija ovaj rad ne bi bio cjelovit te Tanji Radović-Ravnić iz gradske knjižnice Vladimira Nazora i Robertu Ravniću iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu čija pomoć mi je bila od neizmjerne važnosti za završetak rada.

Sadržaj

Uvod.....	4
Crkva sv. Franje na Kaptolu u literaturi.....	5
Važnost franjevačke crkve na zagrebačkom Kaptolu	6
Izgled crkve sv. Franje u 16. stoljeću	12
Obnove crkve i samostana uslijed stradanja kroz povijest	15
Stanje nakon 1529. godine	15
Požar 1646. godine i obnova.....	16
Požar 1731. godine i obnova.....	19
Potres 9. studenog 1880. godine	20
Arhitekt Herman Bollé i njegov dolazak u Hrvatsku.....	21
Stanje franjevačkog kompleksa na Kaptolu nakon potresa 1880. godine	24
Restauriranje i regotiziranje sklopa	26
Bolléovo stilsko restauriranje svetišta	26
Bolléovo stilsko restauriranje glavnog broda	29
Današnji izgled crkve.....	37
Vitraci Ive Dulčića i njihovo uklapanje u interijer	41
Zaključak: kritika, derestauriranje i revaloriziranje Bolléovog stilskog restauriranja.....	45
Bibliografija	50
Popis ilustracija.....	53
Sažetak	55

Uvod

Tema ovog rada su restauratorske intervencije arhitekta Hermana Bolléa na franjevačkoj crkvi na zagrebačkom Kaptolu. Herman Bollé je veliko ime na restauratorskoj i konzervatorskoj sceni Hrvatske, osoba koja je sudjelovala u restauriranju ili rekonstruiranju mnogih objekata pogođenih razaranjem, što prirodnim nepogodama, što prirodnim uzrocima propadanja. Zbog svoje je djelatnosti dugo bio omražena ličnost koju su optuživali za pogrešne poteze u pristupu radu, što je bila posljedica promjene teorijske paradigme u zaštiti kulturne baštine. No bez obzira na kritike, grad Zagreb i mnoga njegova zdanja ostaju dužnicima Bolléovom elanu s kojim je restaurirao pojedine objekte.

Među njima je i crkva sv. Franje na zagrebačkom Kaptolu, franjevačko središte Provincije sv. Ćirila i Metoda koja je velikim potresom 1880. u velikoj mjeri bila oštećena te je građevinska intervencija postala neophodnom. Da je crkva važan sakralni objekt, ne samo u Zagrebu, već i okolici, svjedoči njegova povijest koja datira još u 13. stoljeće i čini je jednom od najstarijih franjevačkih crkava u području kontinentalne Hrvatske. Uz njenu dugu povijest dolazi i mnoštvo intervencija u prostor, sukladno s epohama koje su dolazile, ali najvažnija je bila ona arhitekta Hermana Bolléa. Počela je 1884. godine, a završila 1902. posvećivanjem prostora u čast titulara provincije sv. Ćirila i Metoda.

Intervencije u prostoru koje su se događale nakon Bolléovog stilskeg restauriranja dodatno su pridonijele vrijednosti građevine. Vitraji Ive Dulčića uneseni u crkvu 60-ih godina svjedoče o novom zanosu u sakralnim objektima te čine prostor mjestom zamjetne duhovne moći, a takvima su vrednovani u literaturi od samog trenutka nastanka.

Crkva sv. Franje na Kaptolu u literaturi

Ekstenzivna istraživanja crkvene povijesti i njeno bilježenje u literaturi, započela su s Bolléovom intervencijom koja je okončana 1902. godine. Gvardijan Vendelin Vošnjak, zahvaljujući kome je cijeli projekt i pokrenut, prvi u samostanskim kronikama spominje razmjere intervencije.¹ Tijekom i nakon završetka stilskeg restauriranja su prvo uslijedile kritike Ivana Krstitelja Tkalčića i Vladimira Lunačka koji su Bolléove intervencije smatrali neprimjerenima, što je naposljetku dovelo do gotovo potpune devaluacije Bolléovog rada u konzervatorskoj povijesti Zagreba.²

Tek se nakon Drugog svjetskog rata interijer crkve počelo promatrati u afirmativnom smislu, prvenstveno počevši od franjevac koji su svoj objekt hvalili u kršćanskim listovima, ali s potvrdom u vidu umjetnika koji su pristali intervenirati u prostor unatoč teškim vremenima.

Početak revalorizacije kompleksa crkve i samostana dogodio se 1990-ih godina kada su o njemu pisali Marija Mirković, Paškal Cvekan i Lelja Dobronić.³ Cvekan je svoje djelo posvećeno kaptolskim franjevcima napisao kao svojevrsnu kroniku reda dok su Mirković i Dobronić istražile pojedine aspekte građevine te njene unutrašnje opreme. Ivanka Reberski je svoja istraživanja posvetila osliku interijera crkve te u tom pogledu posebno izdvojila vitraje Ive Dulčića kao intervenciju vrijednu dubljeg promatranja.⁴

Najrecentnije je pažnja crkvi sv. Franje na Kaptolu posvećena u monografiji "Arhitekt Herman Bollé" Dragana Damjanovića, gdje se intervencija promatra u odnosu na kompletan Bolléov opus izveden u Hrvatskoj te njegovu širu djelatnost.⁵

---

¹ CVEKAN, 1990:92

² DAMJANOVIĆ, 2013: 199

³ MIRKOVIĆ, 1987; CVEKAN, 1990; DOBRONIĆ, 1991

⁴ REBERSKI, 2000: 273-279

⁵ DAMJANOVIĆ, 2013: 191-199

Važnost franjevačke crkve na zagrebačkom Kaptolu

Franjevački red prisutan je u Hrvatskoj još od 13. stoljeća, točnije od 1217. godine kada je po prvi puta zabilježeno osnivanje Ugarske provincije.⁶ Red je gradio crkve i samostane koji su zauzvrat, između ostalog, donijeli umjetničku vrijednost povijesnom naslijeđu, ne samo svojom arhitekturom nego i opremom u unutrašnjosti. Franjevački je red bio udružen u provincije koje su se dalje dijelile na kustodije.⁷ Zagrebački samostan kroz srednji je vijek bio dijelom Zagrebačke kustodije kojoj su između ostalih pripadale crkve i samostani u Đurđevcu, Kloštru Podravskom, Virovitici, Našicama, Slavonskoj Požegi, Kostajnici. Nabrojane crkve su osnovane već prije početka 14. stoljeća.⁸ Pri osnutku je zagrebački samostan pripadao Ugarskoj provinciji, zatim provinciji sv. Ladislava, a 1900. godine je osnovana i najmlađa hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda kojoj pripada do današnjeg dana.⁹ Iz tih je podataka vidljiva velika važnost spomenutog objekta, ali postoji još mnoštvo činjenica koje ukazuju na važnost zagrebačke franjevačke crkve.

Slika 1. Pogled na crkvu sv. Franje na Kaptolu sa sjeverozapada. Foto: M. Pavić

---

⁶ HOŠKO et. al., 1992: 157

⁷ HOŠKO et. al., 1992: 157

⁸ MIRKOVIĆ, 1987: 115

⁹ HOŠKO et. al., 1992: 157

Analizom dostupnih podataka te kroz čitanje literature stručnjaka koji su istraživali samostansku povijest, mogla bi se izvesti tri važna zaključka vezana uz franjevačku crkvu i samostan locirane na zagrebačkom Kaptolu. Prva je da je crkva građena negdje u razdoblju od 1255. do 1264. godine i da je jedna od najranijih srednjoeuropskih propovjedničkih dvoranskih crkava s dugim korskim svetištem.¹⁰ Navodno je samostan osnovan još za vrijeme života Franje Asiškoga u 13. stoljeću, ali crkva je posvećena 1228. godine nakon što je sv. Franjo proglašen svetim.¹¹ Činjenica ima svoju težinu s obzirom na to da je običaj franjevačkih redovnika bio da u manjoj zajednici (najčešće u paru) odlaze na nova područja u potrazi za mjestom na koje bi se mogli nastaniti. Tamo su, među ljudima, djelovali što je doводilo do donacija u vidu prostora kako bi se na istom mjestu mogli i zadržati. Što bi dalo vjerodostojnost činjenici da je franjevačka zajednica u Zagrebu uistinu mogla biti osnovana za života sv. Franje, ali ipak u tom trenutku nisu imali posjed u ovakvom obliku u kakvom ga vidimo danas.

Drugi zaključak je da je u barokizaciji prostora, koja je provedena zahvaljujući provincijalu Franji Draškoviću i donatorima u 17. stoljeću, uzor bila bečka franjevačka crkva te tako posredno postala uzor za većinu kasnijih franjevačkih crkava u Hrvatskoj.¹² Iako su se kroz povijest objekti srednjovjekovne kulture uspoređivali sa sličnim objektima u obližnjoj Štajerskoj, crkve nastale u Hrvatskoj nakon franjevačke crkve na Kaptolu nose više sličnosti upravo s njom, što znači da je svojim oblikom najvjerojatnije utjecala na crkve vlastite kustodije, a što ukazuje na njenu važnost na ovom području.¹³

Treća činjenica prema kojoj možemo promatrati važnost zagrebačke crkve i samostana je sama veličina parcele koju zauzima. Prema crtežu Kaptola iz 16. stoljeća koji je donesen iz Dresdena početkom 20. stoljeća i danas se čuva u fototeci Muzeja grada Zagreba, vidljivo je kako uz Katedralu zapravo posjeduje najzavidniji komad zemlje.¹⁴

---

¹⁰ MIRKOVIĆ, 1987: 115

¹¹ MIRKOVIĆ, 1987: 119

¹² MIRKOVIĆ, 1987: 115

¹³ MIRKOVIĆ, 1987: 116

¹⁴ MIRKOVIĆ, 1987: 120

Svi ti podaci jasno upućuju na činjenicu kako je od samih početaka franjevačka zajednica uživala poštovanje gradskih žitelja, koji su se spremno odazivali kada god je trebalo ređu donirati sredstva. Tome u prilog idu mnogostruke obnove crkve i samostana nakon uništavanja uslijed nepogoda, koje zasigurno ne bi bile moguće u tako velikoj mjeri da nije bilo brojnih donacija.

Franjevački red

Franjevački red, odnosno Red Manje braće (Ordo Fratrum Minorum ili skraćeno OFM) osnovao je sv. Franjo Asiški 1209. godine.¹⁵ Franjevci su svoju glavnu ulogu vidjeli u propovijedanju i širenju svog glasa prvenstveno gradskoj sirotinji. Zbog toga ih se klasificira kao propovjednički red, ali su zbog svojeg ustrajanja u jednostavnosti i odsustvu materijalnih dobara često nazivani i prosjačkim redom.¹⁶ Upravo to je razlog zbog kojeg nikada nisu posjedovali sredstva za kupnju zemljišta. Djelovanje franjevaca zamišljeno je tako da u paru odlaze na određena područja i tamo propovijedaju učvršćujući svoju poziciju dok brojkama ne ojačaju dovoljno za održivu zajednicu te unutar gradskog naselja izmole dovoljno sredstava za život. Ubrzo su postali dovoljno omiljeni da su ih imućni vlasnici posjeda počeli darivati zemljištima ili im donacijama financirati gradnju crkve i samostana.¹⁷ Ali tu je došlo do problema unutar franjevačke zajednice jer su se takva materijalna dobra kosila s pravilima reda koja su nalažala strogo siromaštvo. Franjevci nisu samo milodarima više mogli održavati samo svoje najnužnije potrebe jer je veličina reda počela nadilaziti taj minimum. Kako bi mogli širiti utjecaj, morali su se trajnije naseljavati u mjestima, a za to im je bilo potrebno mjesto za život tj. samostan, ali i crkva. Tako su se u redu razdvojile dvije struje, oni koji su prihvaćali takav način života i oni koji su ga sustavno odbijali.¹⁸ Konventualska struja u redu je željela da se stroga pravila reda koja je naložio sv. Franjo ublaže. Bili su otvoreni prema prednostima koje su nudila zdanja s čvrstim zidovima i solidnim krovom nad glavom. Krenuvši od skromnih početaka, sve su više prihvaćali donacije u vidu parcela na kojima su mogli graditi svoju arhitekturu ili već napuštene crkve i samostane koji su im se ponekad dodjeljivali. S obzirom na to da su se djelovanja braće također proširila na osnivanja kuća za studente i za bolesnike, na osnivanje obrazovnih ustanova za mlade svećenike u učenju, utvrđivanje djelatnosti na znanstvenom polju i širenje utjecaja u zajednici, a ne samo puko propovijedanje, postalo je jasno kako su se stvari morale promijeniti. Jedino protiv čega se pobunila većina bili su stalni su dohotci jer se to izravno kosilo s pravilima o staležu i odrednicama o pustinjačkom redu.¹⁹

---

¹⁵ CVEKAN, 1990: 77

¹⁶ MIRKOVIĆ, 1987: 117

¹⁷ MIRKOVIĆ, 1987: 117

¹⁸ CVEKAN, 1990: 93

¹⁹ CVEKAN, 1990: 78

Potvrda spomenutog scenarija gdje su potrebe djelovanja i širenja misije nadilazile ono što posjeduju, dogodila se i s franjevcima koji su pristigli u Zagreb. Fratri su prvobitno iz Italije stigli u Zadar i Split, a nakon toga su došli i do Zagreba, te se proširili po susjednoj Bosni i Hercegovini.²⁰ Pretpostavlja se da su u Zagreb zasigurno došli u manjem broju i živjeli po kućama i gostionicama, ali su uskoro njihove potrebe prerasle mogućnosti. Više nisu bili zaduženi samo da prehrane sebe same i pobrinu se za svoje potrebe, nego je zajednica počela rasti s obzirom na to da su očito bili dobro prihvaćeni te im je doniran posjed na Kaptolu. Tako je započela povijest samostana sv. Franje Asiškog i pripadajuće mu crkve.

Zagrebačka crkva i samostan pripadaju Provinciji sv. Ćirila i Metoda, najmlađoj franjevačkoj provinciji na ovim područjima, osnovanoj tek 1900. godine. Objedinila je širok prostor kontinentalne Hrvatske i samostane koji su se do tada nalazili u tri provincije, sv. Križa, sv. Ivana Kapistranskog i sv. Ladislava, a samostan u Zagrebu pripadao je, konkretno, Provinciji sv. Ladislava.²¹

Budući da na tlocrtu crkve i samostana nisu pronađeni ostaci drugačije arhitekture koja je prije mogla postojati na tom mjestu, može se zaključiti kako su prihvatili donaciju parcele na samom rubu tadašnjeg Kaptola.²² Bila je uobičajena praksa da se donira zemlja ili građevine izvan strukturalne zajednice grada, pa su tako zagrebački franjevci prihvatili parcelu koju s istoka omeđuje današnja ulica Kaptol, a sa sjevera i zapada ulica Opatovina. Južna strana samostana je omeđena česticom kurije. Prema predaji, česticu im je darovala bogata udovica Katarina Galović na mjestu čije kuće je navodno izgrađena današnja kapelica sv. Franje, smještena u južnom krilu današnjeg samostana.²³ Dobivena čestica je bila zavidne veličine na koju se moglo smjestiti samostan i crkvu današnjih proporcija. Shodno potrebama i funkciji reda, crkva građena u 13. stoljeću nastala je u izvorno gotičkim oblicima kao jednobrodna propovjednička crkva. Tipične jednobrodne propovjedničke crkve imaju dugi brod i izduženo svetište, kakva je i kaptolska crkva. Prema povijesnim predajama koje spominje fra Paškal Cvekan u svojem djelu "Kaptolski franjevci", crkva je izgrađena na ruševinama neke prethodne gradnje, najvjerojatnije crkve.²⁴

---

²⁰ CVEKAN, 1990: 76

²¹ CVEKAN, 1990: 95

²² MIRKOVIĆ, 1987: 117

²³ HORVAT, 1942: 17

²⁴ CVEKAN, 1990: 95

No s obzirom na to da je njen titular i danas sv. Franjo, malo je vjerojatno da je ta predaja točna jer bi u tom slučaju i crkva kada je bila sagrađena trebala preuzeti i stari titular.²⁵ Zbog toga Marija Mirković zaključuje da je predaja najvjerojatnije potekla u trenutku kada je crkva uslijed pustošenja Tatara bila u određenoj mjeri spaljena i razrušena, pa je nakon toga i obnovljena na istim temeljima.²⁶ O požarima tijekom godina svjedoče tragovi paljevine na kamenju i činjenice da je određeno kamenje u temeljima korišteno poput spolija.²⁷ Ne zna se s koje lokacije je kamenje uzeto, ali ništa ne upućuje na to da bi moglo biti starije od ostatka crkve.²⁸ Zbog svega navedenog, pretpostavlja se da se u trenutku doniranja parcele na njoj nije nalazilo ništa.

---

²⁵ MIRKOVIĆ, 1987: 119

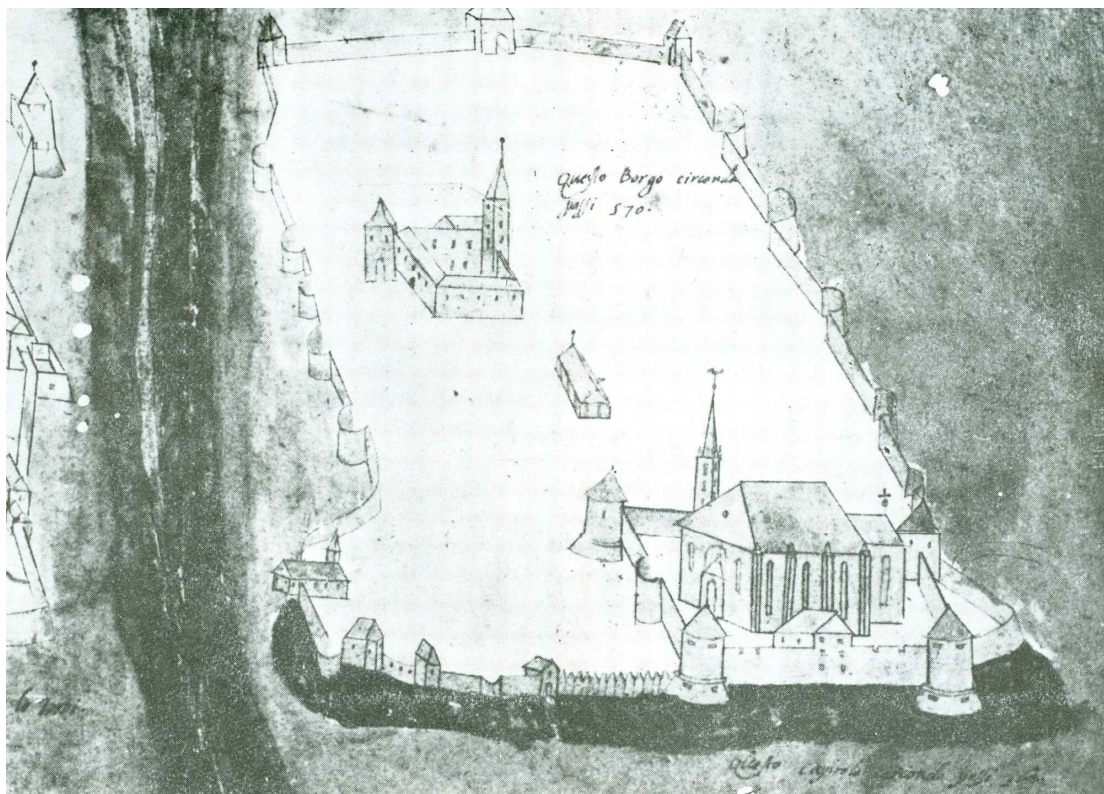
²⁶ MIRKOVIĆ, 1987: 119

²⁷ MIRKOVIĆ, 1987: 119

²⁸ MIRKOVIĆ, 1987: 119

Izgled crkve sv. Franje u 16. stoljeću

Slika 2. Fotografija plana Kaptola na početku 16. stoljeća

Crkva je, dakle, prvobitno bila izgrađena na istom mjestu na kojem je vidimo i danas, a ni svojom se formom nije puno razlikovala od današnjeg izgleda. Što samo potvrđuje činjenicu da je franjevcima ubrzo nakon dolaska na naša područja donirana razmjerno velika parcela kakvu zauzima i danas. Kao što je već spomenuto, crkva i samostan su u 13. stoljeću bili na samom rubu kaptolskog naselja, ali dimenzije zemljišta su bez obzira na to bile zavidne.²⁹ O samom izgledu crkve svjedoči crtež, odnosno plan grada koji se danas smatra najstarijim poznatim planom Zagreba, čija fotografija iz 1902. godine se danas čuva u fototeci Muzeja grada Zagreba.³⁰ Na fotografiji su jasno vidljivi utvrđeni perimetri Kaptola s Katedralom i crkvom sv. Franje kao najvećim objektima na području. Crkva se uistinu nalazila na istom mjestu kao i danas.

²⁹ CVEKAN, 1999: 78

³⁰ MIRKOVIĆ, 1987: 121

Jedino čime odstupa je kula nacrtana na zapadnom dijelu crkve, koja se u franjevačkim dokumentima nigdje ne spominje, tako da se čini kako je crtež modificiran očima autora.³¹

Spomenuta fotografija je tehnički najjasnija pa se uzima kao relativno pouzdano mjerilo, iako je Kaptol prikazivan u još nekoliko verzija koje se čuvaju u Dresdenu, Karlsruheu i Beču.³² Godine 1435. samostan, crkva, zvona i radionice izgorjeli su u požaru, pa su franjevci molili za donacije kako bi obnovili crkvu. Kada je sakupljeno dovoljno novca, crkva je obnavljana oko sredine 15. stoljeća i to najvjerojatnije u starim oblicima jer i danas možemo vidjeti oblike gotike iz 13. st.³³ Pretpostavka Marije Mirković je da su tek tada podignuti svodovi jer do 1372., prema franjevačkim propisima, crkva nije smjela imati ništa osim ravnog drvenog stropa ili otvorenog krovišta. Slična su nagađanja i za zvonik, koji do iste godine također nije mogao postojati.³⁴ Zvonik je imao funkciju "komunikacijskog spoja između samostana i svetišta".³⁵ Na crtežu vidimo i krovište i zvonik, prema kojima je onda jasno kako nisu postojali od samih početaka gradnje crkve. Samostan na slici ima samo dva krila – na istoku se umjesto krila nalazio visok zid koji je odjeljivao prostor samostana od ceste, zatvarajući tako četverokut samostanskog objekta. S crkvom na sjeveru i zidom na istoku, samostan čine dva samostanska krila na zapadu i jugu. Svi veći samostani koji, poput zagrebačkog, pripadaju Provinciji sv. Ćirila i Metoda građeni su na jednak način jer su bili određeni klauzurnim načinom života redovnika. To znači da su se uz samostansku crkvu uglavnom gradila još tri samostanska krila koja su zatvarala četverokut i slobodno zemljište, dvorište u međuprostoru te činila cjelinu dostupnu samo redovnicima.³⁶

Što se tiče unutrašnjosti crkve, Marija Mirković smatra da je svetište današnje crkve neosporno oblikovano u 13. stoljeću budući da nosi obilježja ranogotičkoga dugoga kora poduprtog potpornjima i jer sustav križnorebrastog svoda nad cijelim korom pridržavaju prutasti polustupovi koji se stilski i vremenski nadovezuju na baze, kapitele i zaglavne kamenove.³⁷

---

³¹ MIRKOVIĆ, 1987: 120

³² MIRKOVIĆ, 1987: 120

³³ DOBRONIĆ, 1991: 220

³⁴ DOBRONIĆ, 1991: 223

³⁵ MIRKOVIĆ, 1987: 121

³⁶ CVEKAN, 1990: 80

³⁷ MIRKOVIĆ, 1987: 121

Lađa je izvorno bila kraća jer je jedan njezin dio dozidan u 17. stoljeću kada je nadograđen i samostan. Tada je i cijela crkva poprimila današnje dimenzije.³⁸

---

³⁸ CVEKAN, 1990: 96

Obnove crkve i samostana uslijed stradanja kroz povijest

Crkva i samostan su od početka gradnje više puta stradavali te su pomoću donacija obnavljani. Od toga je nekolicinu puta to bila manja šteta, poput u manjoj mjeri uništenog interijera u sukobima između Kaptola i Gradeca 1397. godine, dok su u par navrata crkva i samostan bili znatnije oštećeni i zahtijevali veće intervencije.³⁹ To su već spomenuti požar 1435. godine, teško oštećivanje samostana uslijed sukoba pristaša Ferdinanda Habsburškog i Ivana Zapoljskoga između 1527. i 1529. godine, zatim veći požari 1646. i 1731. godine te najznačajnije razaranje samostana uslijed velikog potresa koji je pogodio Zagreb 1880. godine.⁴⁰

Stanje nakon 1529. godine

Nakon što su samostan i crkva teško stradali u sukobima pristaša Ferdinanda Habsburškog i Ivana Zapoljskog koji nisu zaobišli ni Zagreb, što je koincidiralo s nedostatkom novčanih sredstava u redu, dugo vrijeme se ništa nije obnavljalo. Prema franjevačkim izvorima samostan je održavan u koliko-toliko funkcionalnom stanju i ni u jednom trenu nije napušten.⁴¹ Stolni kaptol je 1595. godine preuzeo upravljanje samostanom te ga koristio kao školu i bogoslovno sjemenište, no 1607. godine je samostan vraćen u posjed franjevcima, a gvardijan Franjo Drašković je udahnuo novi život u franjevačku zajednicu.⁴² Uz obnavljanje redovničkog života, obnavljao je i zgradu samostana te sve njegove funkcije tako da su osnovane teološka i filozofska škola, a da je obnovljena i crkva svjedoči činjenica da je Euharistija iz Katedrale preseljena u franjevačku crkvu, nakon što je u prvoj buknuo požar 1624. godine.⁴³ To znači da je obnova crkve sv. Franje morala tada biti u potpunosti završena, a crkva funkcionalna inače najsvetiji obredni rekviziti zasigurno ne bi bili tamo smješteni. Postoji mogućnost kako je u sklopu te obnove koju je financirala Eufrozina Pálffy (rođena Erdödy) crkveni brod dobio svoj današnji izgled s pregradnim zidovima kapela koji su u žurbi samo naslanjani na ožbukani zid broda, no vjerojatnije je da je unutrašnjost crkve ranobarokni izgled dobila nakon požara 1646. godine.⁴⁴

---

³⁹ DOBRONIĆ, 1991: 222

⁴⁰ HOŠKO et. al., 1992: 157

⁴¹ DOBRONIĆ, 1991: 225

⁴² MIRKOVIĆ, 1987: 125

⁴³ DOBRONIĆ, 1991: 226

⁴⁴ MIRKOVIĆ, 1987: 125

Požar 1646. godine i obnova

Podaci koje navode Emanuel Hoško i suradnici u svojem pregledu povijesti Hrvatske provincije sv. Ćirila i Metoda, donose informaciju o tome da je samostan 1646. godine stradao izgorivši gotovo do temelja pri čemu je stradala i crkva, a da je Elizabeta Moškon-Erdödy donirala novac za obnovu crkve, uređenje svetišta i glavnog oltara.⁴⁵ Marija Mirković pretpostavlja da su nakon požara obnovljeni samo oštećeni zidovi te da se crkvu nije dodatno proširilo. Oštećeno ziđe je vraćeno na prvobitnu visinu, te je zasigurno izveden novi svod budući da je stari bilo potrebno ukloniti kako bi se došlo do oštećenih zidova.⁴⁶

Marija Mirković također navodi da je tom prilikom u baroknom stilu ponovljen ritam i raspon gotičkog svoda, kako u svetištu tako i u cijelom brodu jer je brod zbog pregradnih stijena sužen na širinu svetišta.⁴⁷ Pretpostavlja i kako su pregradne stijene izvedene unutar obnove nakon požara 1646., iako postoje indicije kako je to moglo biti napravljeno i ranije. Brod je pregrađen na način da je s obje strane dobio po tri kapele, što znači da ih je sveukupno bilo šest, a koje su formom pratile oblikovanje prostora isusovačkog reda, kakvo recimo možemo vidjeti u crkvi sv. Katarine na Gradecu ili u isusovačkoj crkvi u Varaždinu.⁴⁸ U svaku kapelu su sukladno s razdobljem baroka smješteni oltari tako da ih je sve do regotizacije prostora u brodu bilo šest, uz, naravno, glavni oltar u svetištu. Svod nad brodom je izveden "*poput bačvastog svoda s dubokim susvodnicama koje su se dodirivale u njegovu tjemenu, a zidovi koji su se dizali nad kapelama do pune visine crkve bili su probijeni s južne i sjeverne strane nizom bifora*".⁴⁹

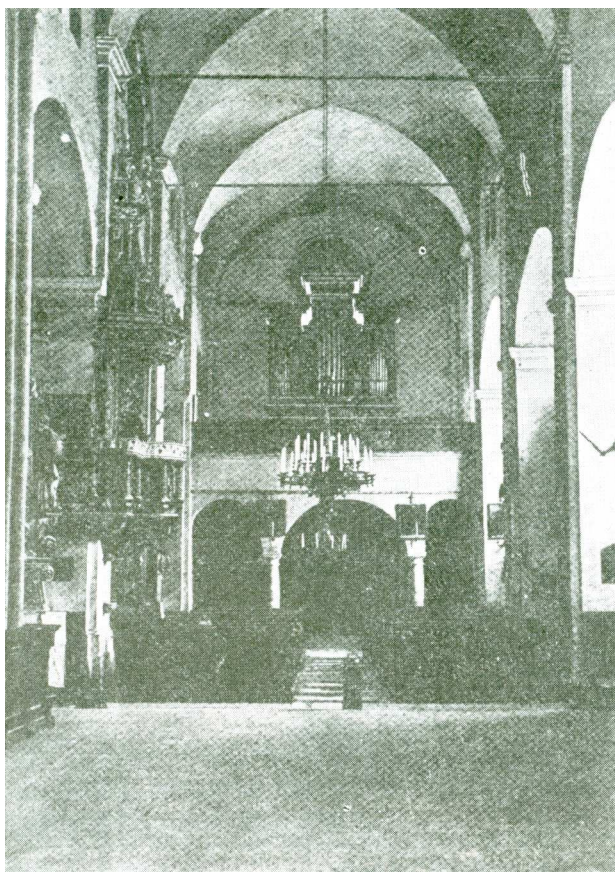
⁴⁵ HOŠKO et. al., 1992: 157

⁴⁶ MIRKOVIĆ, 1987: 126

⁴⁷ MIRKOVIĆ, 1987: 126

⁴⁸ MIRKOVIĆ, 1987: 125

⁴⁹ MIRKOVIĆ, 1987: 126

Slika 3. Pogled iz svetišta na barokni svod u brodu, bočne kapele i staru propovjedaonicu nakon požara 1646. godine

U spomenutom požaru najviše je stradao samostan koji je također obnavljan. Prema podacima koje spominju Mirković i Dobronić u svojim radovima, franjevci su navodno do 1656. godine do temelja srušili samostansku zgradu, vjerojatno uslijed ekstenzivne štete koju je uzrokovao požar.⁵⁰ Zatim su relativno brzo, do 1669. godine obnovili južno i zapadno krilo samostana, te hodnik uz crkvu, a podigli su i istočno krilo uz ulicu Kaptol koje je do tada zamjenjivao visoki zid.⁵¹ Zbog relativno kratkog vremena u kojem su morala nastati sva tri krila, veća je vjerojatnost da su konstantno nadograđivali od onoga što su već imali ili pregrađivali (tome su dokaz gotički prozori u prizemlju gotičkog krila koji su zazidani), nego da su rušili postojeću gradnju do temelja. Vjerojatnije je da su samo raščišćavali uništeni dio, a na njegovom kosturu podigli novu gradnju.

⁵⁰ DOBRONIĆ, 1991: 228 i MIRKOVIĆ, 1987: 128

⁵¹ DOBRONIĆ, 1991: 228

U vrijeme ove velike obnove je uređena i kapela sv. Franje koja se nalazi u južnom samostanskom krilu, na mjestu gdje se ono spaja s istočnim krilom uz Kaptolsku ulicu.⁵² Kapela je uređena u zamahu baroknog stila s bogatim štukaturnim ukrasima i ciklusom od 24 slike iz života sv. Franje te je samostan učinila kompletnim.⁵³

Za razliku od višestruko obnavljanih i nadograđivanih samostana i crkve, jednom kada je toranj bio izgrađen čini se kako nije mijenjao svoje oblike. Prema crtežu čiju reprodukciju iz 1689. Marija Mirković donosi u svom članku, vidljivo je da on ispod šiljaste kape opet ima samo dvije etaže upravo onakvog izgleda kao što je vidljivo na prvom poznatom crtežu crkve.⁵⁴ Što znači da je, kada je obnova crkve nakon požara 1646. godine završena, jedino toranj zadržao svoj izvorni izgled.

---

⁵² DOBRONIĆ, 1991: 228

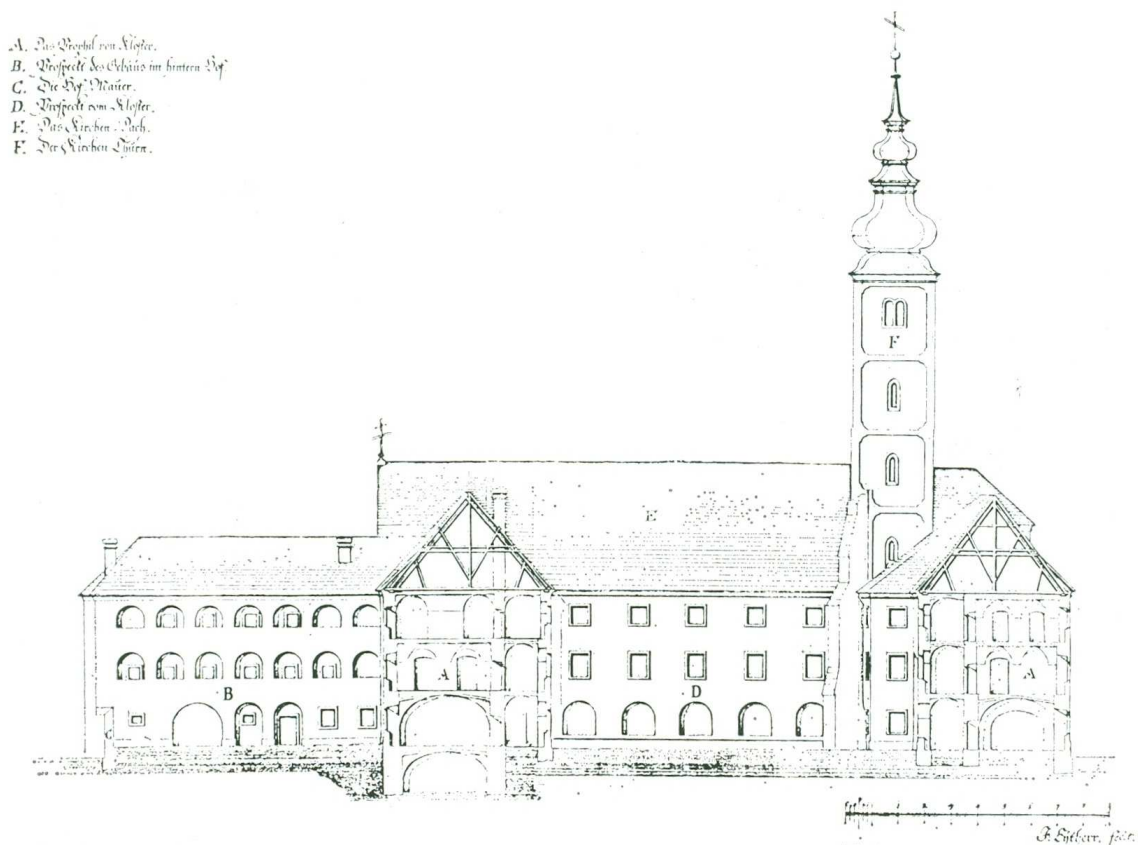
⁵³ DOBRONIĆ, 1991: 228

⁵⁴ MIRKOVIĆ, 1987: 129

Požar 1731. godine i obnova

Iako je toranj preživio više nego što je bilo očekivano, ipak je njegov krov stradao u požaru 1731. godine, istodobno kada i krov na samostanu i crkvi. Također su unutar tornja nastradala i zvona koja su se rastalila i uništila prostoriju u službi arhiva.⁵⁵ Zvonik je tada obnovljen u ranobaroknom slogu, ali ispod njega je sačuvan maksimum gotičkog izvornika, a barokna bifora je najvjerojatnije probijena u izvornom zidu. Limeni krov više nije bio šiljat nego je oblikovan poput uobičajene barokne lukovice, a nabavljena su i nova zvona.⁵⁶ Radovi su se još jednom financirali donacijama puka, što svjedoči o činjenici da su franjevci bili jedan od omiljenih redova kojem se novac bez problema donirao.⁵⁷

Slika 4. Barokni izgled tornja. Nacrt Ivana Eithera iz 1790.

⁵⁵ MIRKOVIĆ, 1987: 128

⁵⁶ MIRKOVIĆ, 1987: 129

⁵⁷ DOBRONIĆ, 1991: 231

Potres 9. studenog 1880. godine

Potres koji je 9. studenog 1880. pogodio Zagreb i širu okolicu te razorio mnoštvo važnih građevina u gradu nije zaobišao ni franjevce. Samostan srećom nije pretrpio preveliku štetu, ali su crkva i zvonik pretrpjeli znatna oštećenja. Budući da je samostan u određenoj mjeri bio pošteđen, šteta u njegovoj unutrašnjosti se odnosila samo na napuknuće zida u kapelici sv. Franje i oštećenje nekoliko soba.⁵⁸ No, brod crkve je teže stradao jer se zabat nad glavnim pročeljem srušio i za sobom povukao pjevalište. Također su nastradale pregradne stijene i dio svetišta, ali nisu poremetile statiku crkve tako da je kroz dvije godine, nakon sanacije štete, crkva mogla biti ponovno otvorena za službu bez opasnosti za vjernike.⁵⁹ Najveća šteta je bila na tornju koji je uslijed toga morao biti uklonjen do visine crkvenog vijenca kako se ne bi srušio na crkvu.⁶⁰

Bez obzira na činjenicu da šteta na crkvi i samostanu nije bila toliko velika da je zahtijevala intervencije u razmjerima u kojima su konačno poduzete, franjevci su, najvjerojatnije poneseni zamahom stilskeg restauriranja mnoštva objekata u Hrvatskoj, poželjeli više te su angažirali arhitekta Hermana Bolléa da im u tome i pomogne.⁶¹

---

⁵⁸ MIRKOVIĆ, 1987: 132

⁵⁹ MIRKOVIĆ, 1987: 132

⁶⁰ DOBRONIĆ, 1991: 232

⁶¹ MIRKOVIĆ, 1987: 132

Arhitekt Herman Bollé i njegov dolazak u Hrvatsku

Herman Bollé je rođen 1845. godine u Kölnu gdje je završio Pokrajinsku obrtničku školu te se zaposlio u poduzeću oca Carla koji je po zanimanju bio arhitekt, a nakon rada u očevom te ateljeima arhitekata Seidmanna u Bonnu i Wiethasea u Kölnu, 1872. godine je došao u Beč na studij na Carskoj i kraljevskoj Akademiji likovnih umjetnosti.⁶² Paralelno je započeo rad u ateljeu glasovitog Friedricha von Schmidta koji je u to vrijeme radio na đakovačkoj katedrali.⁶³ Zahvaljujući tome došao je u doticaj s Hrvatskom i 1876. godine prvi puta posjetio Đakovo gdje je Schmidt nadzirao gradnju katedrale.

Za Bolléove angažmane je bilo presudno poznanstvo s biskupom Strossmayerom i Izidorom Kršnjavim koje je upoznao u Rimu 1876. godine, gdje je po Schmidtovom naputku proučavao renesansne građevine.⁶⁴ Izidor Kršnjavi koji je imao afinitete prema bečkim arhitektima, posebice Schmidtu, biskupu Strossmayeru je zbog školovanja preporučio Bolléa za angažman u Đakovu.⁶⁵ U razdoblju od sljedeće tri godine po Strossmayerovoj želji Bollé je nadzirao restauriranje crkve sv. Marka, gradnju palače HAZU i početak stilskog restauriranja zagrebačke Katedrale.⁶⁶ 1879. godine se konačno preselio u Zagreb kako bi nastavio angažman na Katedrali te je uskoro imenovan i glavnim arhitektom zagrebačkog Nadbiskupskog duhovnog stola.⁶⁷

Dolaskom u Zagreb, Herman Bollé je započeo samostalnu karijeru odcijepivši se od Schmidta, radeći na projektima koje su mu ugovarali Strossmayer i Kršnjavi.⁶⁸ U drugoj polovici 1880-ih prekinuo je odnose sa Strossmayerom, ali je do tada već bio stekao određen krug štovatelja zbog kojih je i dalje bio angažiran za poslove.⁶⁹

---

⁶² Hrvatski biografski leksikon, 1989: 115

⁶³ Hrvatski biografski leksikon, 1989: 115

⁶⁴ DAMJANOVIĆ, 2013: 53

⁶⁵ Hrvatski biografski leksikon, 1989: 115

⁶⁶ Hrvatski biografski leksikon, 1989: 115

⁶⁷ DAMJANOVIĆ, 2013: 54

⁶⁸ Hrvatski biografski leksikon, 1989: 115

⁶⁹ DAMJANOVIĆ, 2013: 71

Jedan od najvećih i najvažnijih događaja za Bolléovu arhitekturu bio je, već spomenuti, razoran potres u Zagrebu, 9. studenog 1880. godine. Iako je i prije potresa bio imenovan glavnim arhitektom zagrebačkog Nadbiskupskog duhovnog stola, njegovo imenovanje glavnim arhitektom Prvostolnog Kaptola ubrzo nakon razaranja građevina potresom, otvorilo mu je bezbroj mogućnosti za autorsko djelovanje.⁷⁰ Naime, tako je imao priliku intervenirati na većini sakralnih građevina pogođenih potresom, pogotovo zahvaljujući činjenici da je Kaptol bio jedno od najteže pogođenih područja grada, ali i mnogo više od toga.

Profilirao se kao arhitekt sakralne arhitekture, iako mu ni drukčiji tipovi gradnje nisu bili strani, a "u katoličkoj sakralnoj arhitekturi prvi je Bolléov izbor (...) neogotika, no javlja se katkada i neoromanika te neorenesansa".⁷¹ Kao arhitekt historicizma, koji je barokni stil u velikoj mjeri odbacivao, Bollé se odlučivao za one stilove koji su u to doba smatrani prikladnijim.⁷² Značilo je to zanemarivanje baroknih pregradnji i u velikom broju njihovo izbacivanje iz prostora crkvi kako bi se stil "pročistio" i ujednačio te bio vraćen na "izvorne oblike". Najčešće je to bilo vraćanje u estetiku gotičke arhitekture, zbog čijeg zastupanja se Bolléa kitilo mnogim negativnim epitetima.

---

⁷⁰ DAMJANOVIĆ, 2013: 74

⁷¹ DAMJANOVIĆ, 2013: 112

⁷² DAMJANOVIĆ, 2013: 122

Herman Bollé i franjevačka crkva na Kaptolu

Restauracija franjevačke crkve na Kaptolu koja je započela odmah nakon potresa 1880. godine, pripada grupi Bolléovih projekata u kojima je glavni cilj bilo vraćanje stanja objekta u "prvobitno stanje", odnosno, vraćanje originalnoj stilskoj odrednici. To je ujedno i najčešća i najpoznatija skupina kojoj se priklanjao Bollé, a značila je regotizaciju zatečenog prostora.⁷³ On je kao arhitekt, dakle, pristupio građevini s ciljem da u zatečenom barokiziranom stanju uslijed mnoštva obnova istraži originalni srednjovjekovni gotički sloj te ga istakne, čak i pod cijenu izbacivanja postojećeg inventara. Potez koji je svojevremeno izazvao mnoštvo kritika kulturne elite, danas se zbog statusa Hermana Bolléa kao velikog arhitekta i restauratora ipak smatra vrlo vrijednim.

---

⁷³ DAMJANOVIĆ, 2013: 123

Stanje franjevačkog kompleksa na Kaptolu nakon potresa 1880. godine

Nakon razornog potresa crkva je zatečena u razmjerno teškom stanju. Najteže je bila stradala njena sjeverna strana, ali su bili popucali i zidovi zapadnog dijela građevine zajedno s glavnim pročeljem.⁷⁴ Kao što je već spomenuto, samostan je stradao, ali ne do te mjere da se u njemu više nije moglo stanovati. Najteže je bio oštećen toranj koji se raspuknuo na sve četiri strane te je prijetio da će se srušiti na crkvu.⁷⁵ Zbog hitnosti stanja se već u prosincu pristupilo uklanjanju njegove dvije gornje etaže, dok je ostatak kompleksa morao pričekati sa saniranjem i obnovom.⁷⁶ Postoji indicacija da toranj nije nužno morao biti srušen, da je čak mogao biti i obnovljen, no da se zbog "zastarjelosti" njegovih baroknih oblika ipak pristupilo rušenju.⁷⁷

Slika 5. Skidanje kupole tornja franjevačke crkve u Zagrebu nakon potresa 1880.

⁷⁴ Usp. CVEKAN, 1990: 103 i DAMJANOVIĆ, 2013: 190.

⁷⁵ CVEKAN, 1990: 103

⁷⁶ DAMJANOVIĆ, 2013: 191

⁷⁷ DAMJANOVIĆ, 2013: 191

Radovi na obnovi crkve su bili spori i dugotrajni zbog inicijalnoga nedostatka novca. U početnom zamahu su izvedeni potrebni sanacijski radovi, a za nastavak radova je najprije bilo potrebno pristupiti strogoj štednji dok se nije sakupilo dovoljno sredstava. Nužna sanacija je dovršena 1882. godine te je crkva stavljena u funkciju. S obzirom na to da zemaljska vlada nije bila ponudila pomoć, franjevci su popravak financirali novcem provincije i sakupljenim priložima.⁷⁸

Arhitekt Herman Bollé i franjevci su tek 1884. godine sklopili ugovor nakon kojega je Bollé studiozno pristupio obnovi. Unatoč znatnim i radikalnijim zahvatima koje je prvobitno predlagao, uslijed relativno slučajnih otkrića izvornih gotičkih detalja na objektu nakon potresa, obnovi je pristupio s više opreza.⁷⁹ Godine 1885. je sagradio novi toranj nakon što je stari morao biti djelomično uklonjen zbog već spomenutih razloga.⁸⁰

---

⁷⁸ CVEKAN, 1990: 103

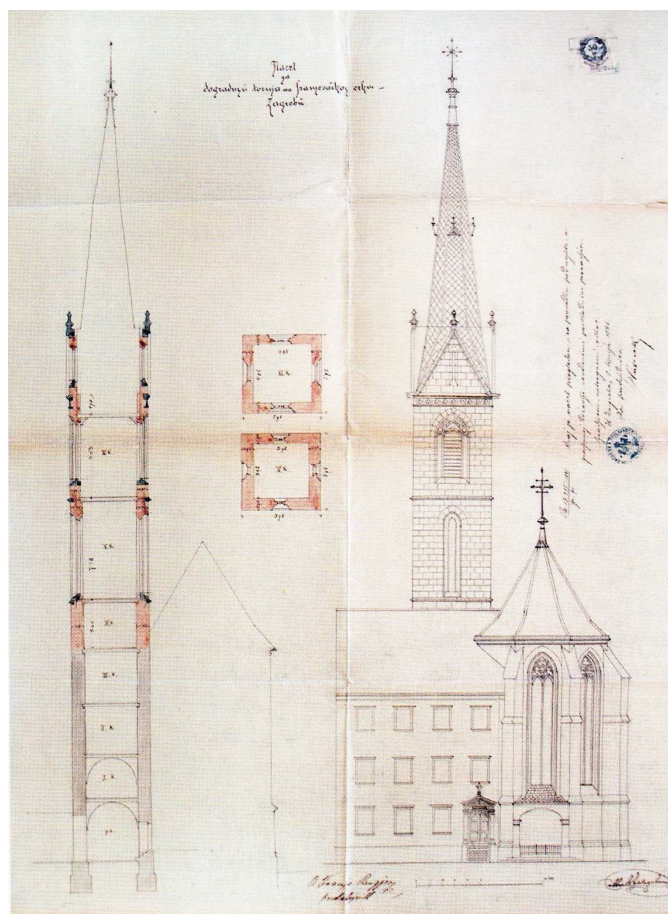
⁷⁹ MIRKOVIĆ, 1987: 132

⁸⁰ CVEKAN, 1990: 104

Restauriranje i regotiziranje sklopa

Bolléovo stilsko restauriranje svetišta

Naposljetku dolazimo do obnove franjevačkog sklopa na zagrebačkom Kaptolu kojem je Bollé pristupio s odmjerеним ushitom nego na zagrebačkoj Katedrali. Projekt obnove ponuđen nakon prvobitne obnove i podizanja novog tornja ipak je u većoj mjeri poštovao pronađene gotičke dijelove nego što je to načelno bilo predlagano Bolléovim projektom te su oni s pažnjom sačuvani. Ne zna se u kojoj je mjeri Bollé sačuvao originalne ukrase, a koliko su oni zamijenjeni faksimilima.

Slika 6. Herman Bollé, Projekt za gradnju tornja i restauriranje apside franjevačke crkve u Zagrebu, 1885.

Kao što je već rečeno, Bollé je prvo pristupio saniranju i izgradnji tornja. Tijekom 1885. nadograđene su dvije etaže koje su uslijed oštećenja u potresu uklonjene, a nadograđena je i 25 metara visoka kapa zvonika u gotičkom slogu.⁸¹

⁸¹ DAMJANOVIĆ, 2013: 193

Novom visinom premašio je prvobitne dimenzije i proporcije tako da se sada još moćnije uzdizao iznad okolnih krovova.

Kada je završen toranj, započeti su temeljiti popravci u svetištu crkve. Nakon raščišćavanja i saniranja utvrđeno je da je svetište crkve izgrađeno još u 13. stoljeću te ostalo sačuvano u gotovo izvornom obliku sve do 19. stoljeća.⁸² S obzirom na to da je crkva tipična propovjednička, jednobrodna dvoranska crkva, ima i tipično svetište oblikovano poput dugog redovničkog kora s apsidnim završetkom.⁸³ Bollé je obnovi pristupio posve u skladu vraćanja zdanja u njegovo prvobitno stanje, što znači da je naglasak bio na restauriranju hipotetske gotike za kakvu se pretpostavljalo da se nalazila na danoj lokaciji.⁸⁴ Budući da je svetište bilo relativno dobro očuvano nije ostavilo mnogo mjesta mašti, nego se relativno precizno moglo vratiti u originalno stanje.

Križnorebrasti svod projektiran je tako da počiva na prutastim polustupovima, koji su pak smješteni na ranogotičke jastučaste baze, a sanacija južne strane crkve otkrila je i ostatke prozora jasno vidljivih na gore spomenutom crtežu kompleksa iz 16. stoljeća, što je potvrdilo njegovu autentičnost.⁸⁵ Herman Bollé je rekonstrukcijom prozorima vratio prvobitni oblik sa stupićima po sredini i mrežištem, a na južnoj strani prema samostanu je dodao još jedan.⁸⁶ Na svodu svetišta je zamijenio uništena rebra te ih sve nanovo ožbukao, a dotakao se službi na zidovima, okvira na prozorima i restaurirao ključne kamenove na svodovima otkrivene pri uklanjanju žbuke.⁸⁷ Kada je iz svetišta uklonjen barokni oltar otkrivene su profilirane gotičke niše koje su otvorene i obnovljene na sjevernom zidu, a središnji prozor, djelomično zazidan, također je obnovljen u izvornom slogu kako bi se u eksterijeru prema želji samostana mogla dozidati kapela Svetog Križa.⁸⁸ Tako je Bollé uklonio stari ulaz u crkvu koji se nalazio na Kaptolskoj strani te staru kapelu i 1887. godine podigao novu neogotičku kapelu prislonjenu na svetište crkve, otvorenu trima lukovima prema ulici i ukrašenu skulpturama u nišama s raskošnom ogradom od kovanog željeza.⁸⁹

---

⁸² MIRKOVIĆ, 1987: 122

⁸³ MIRKOVIĆ, 1987: 122

⁸⁴ DAMJANOVIĆ, 2013: 193

⁸⁵ MIRKOVIĆ, 1987: 124

⁸⁶ DAMJANOVIĆ, 2013: 193

⁸⁷ DAMJANOVIĆ, 2013: 193

⁸⁸ CVEKAN, 1990: 104

⁸⁹ DAMJANOVIĆ, 2013: 194

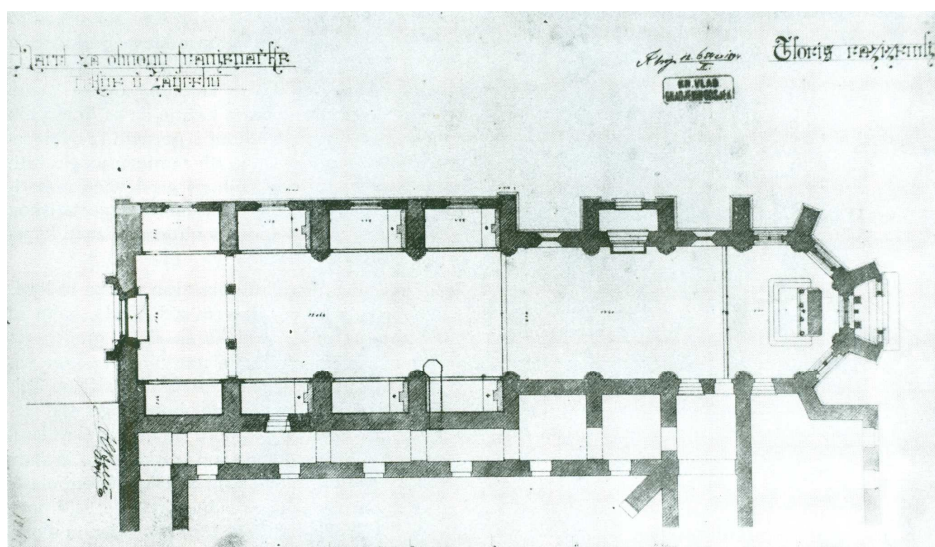
U međuvremenu je u svetište postavljen veliki oltar koji je svečano posvećen 1900. godine i time je cijelo svetište bilo u potpunosti dovršeno. Nakon toga su radovi zbog nedostatka novca prekinuti, a nastavljani su tek 1901. godine kada su počeli radovi u glavnom brodu crkve.⁹⁰

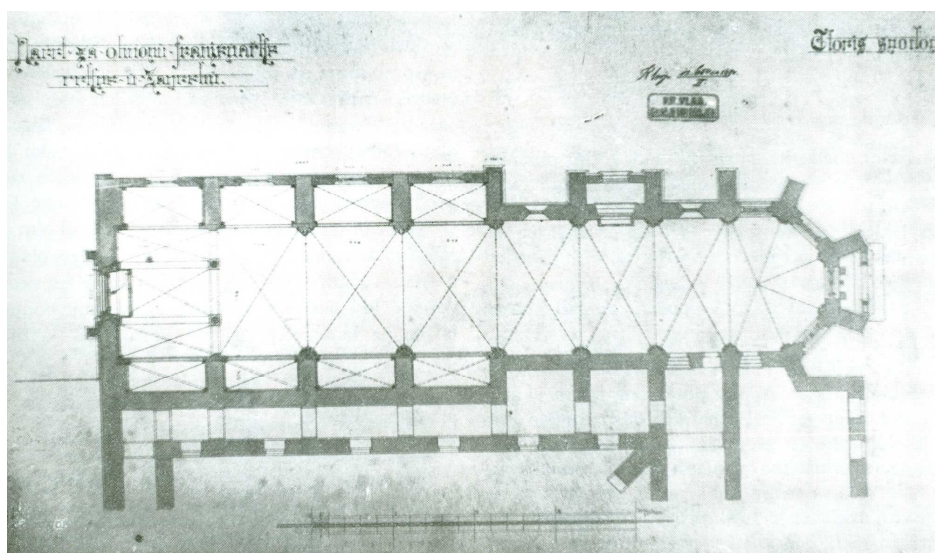
⁹⁰ CVEKAN, 1990: 105

Bolléovo stilsko restauriranje glavnog broda

Stilsko restauriranje glavnog broda crkve je započelo 1901. godine jer je svetište svojim novim, regotiziranim izgledom odstupalo od baroknog stila koji je prevladavao u brodu.⁹¹ Barokni križni svodovi u brodu su se naime previše razlikovali od gotičkih križnorebrastih u svetištu. Prostor broda je k tome još bio podijeljen na kapele od kojih je svaka imala svoj barokni oltar. Tako je započela regotizacija glavnog broda gdje je Herman Bollé izradio sve nacрте, a graditelj Ivan Holz izveo radove.⁹²

Slika 7. Dijelom realizirana Bolléova verzija obnove crkve iz 1894.

Slika 8. Dijelom realizirana Bolléova verzija obnove crkve iz 1894., nacrt svodova

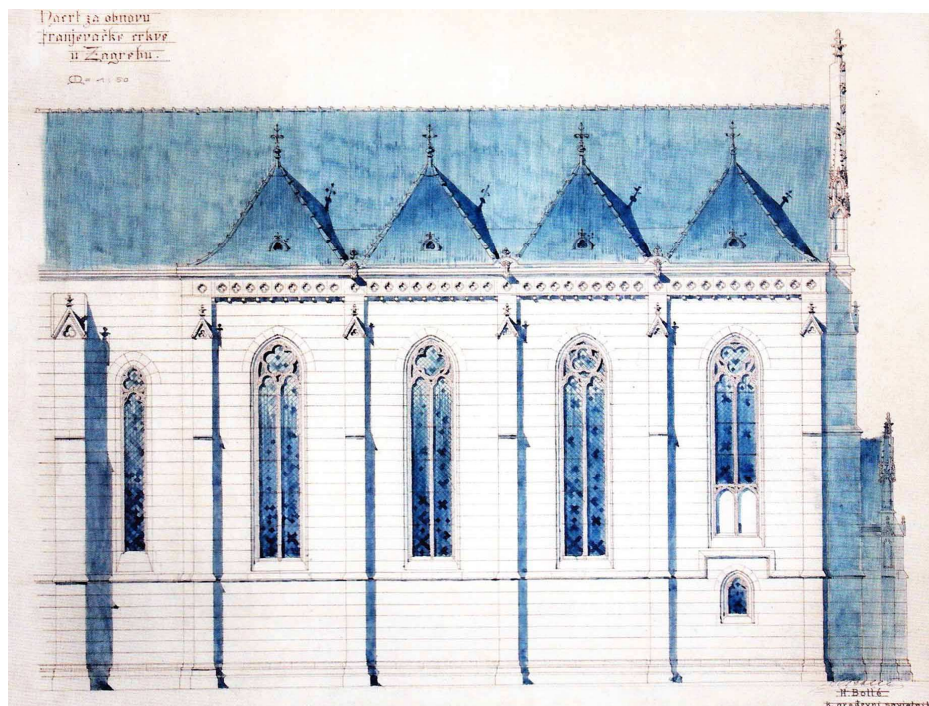
⁹¹ DAMJANOVIĆ, 2013: 195

⁹² CVEKAN, 1990: 105

No, stilskom restauriranju se pristupilo i iz drugih razloga. Naime, brod je još uvijek vidljivo trpio oštećenja od razornog potresa. Popucani zidovi i svodovi te istureni pročelni zid koji se odmaknuo od portala uvjetovali su izvođenje križnorebrastih svodova poput onih u svetištu čije su postavljanje olakšali zidovi koji su odjeljivali kapele te su se lukovi mogli postaviti na konzole smještene na njima.⁹³

Zapadno pročelje preoblikovano je korištenjem pronađenog originalnog gotičkog zida, tako da se intervencija još jednom svela na otkrivanje i prezentaciju već postojećih gotičkih elemenata, a u unutrašnjosti su tri luka na koja je bio podignut barokni kor zamijenjena jednim monumentalnim širokim šiljatim lukom.⁹⁴ Prostor ispod kora nadsvođen je da izgledom odgovara neogotičkom svodu u svetištu i brodu te je tako postao križnorebrasti.⁹⁵

Čak ni sjeverni zid crkve nije srušen, iako je Herman Bollé to prvobitno planirao, nego je samo obnovljen da se zadrži gotički crkveni plašt, a u neogotičkom slogu su obnovljeni i prozori na spomenutom zidu što je osiguralo veću količinu svjetlosti u samom prostoru.⁹⁶ Na južnom zidu je porušen kat samostana koji je zaklanjao dio crkve te je zid rastvoren prozorima donijevši tako još svjetlosti u unutrašnjost crkve.⁹⁷

Slika 9. Herman Bollé, Projekt za restauriranje sjeverne fasade franjevačke crkve u Zagrebu, 1901.

⁹³ DAMJANOVIĆ, 2013: 196

⁹⁴ MIRKOVIĆ, 1987: 133 i DAMJANOVIĆ, 2013: 196

⁹⁵ CVEKAN, 1990: 105

⁹⁶ MIRKOVIĆ, 1987: 133

⁹⁷ CVEKAN, 1990: 105

U eksterijer barokne sjeverne fasade intervenirao je na način da je uz visoke gotičke prozore izgradio plitke kontrafore te skošene krovove iznad svake bočne kapele.⁹⁸

Fasada je razdijeljena na četiri dijela pomoću upornjaka tako da svaki dio odgovara bočnoj kapeli u unutrašnjosti te su između upornjaka smješteni prozori koji osvjetljavaju interijer crkve.⁹⁹

Glavno pročelje je u potpunosti nanovo podignuto, a u bogato ukrašenom zabatu je smješten reljef "Stigmatizacija sv. Franje" koji je izradio Dragutin Morak, dok je središte pročelja, iznad iznova izgrađenog portala, zauzela rozeta s vitrajem grba grada Zagreba.¹⁰⁰

Slika 10. Današnji izgled pročelja sa sačuvanim elementima Bolléove obnove

Što se tiče crkvene opreme, ona je u najvećoj mogućoj mjeri prilagođena cjelini prostora kako bi Bollé ostvario željeni Gesamtkunstwerk. Budući da je tokom godina i višebrojnih obnova crkve u prostoru prevladavala oprema baroknog stila, nakon Bolléove obnove trebalo je i crkvenu opremu prilagoditi novom slogu kako bi se dobila cjelovitost prostora.

⁹⁸ DAMJANOVIĆ, 2013: 196

⁹⁹ CVEKAN, 1990: 105

¹⁰⁰ DAMJANOVIĆ, 2013: 198

Tako se nakon izbacivanja oltara iz svetišta pojavila potreba za novim glavnim oltarom čija je izrada 1898. povjerena stolaru franjevcu Kajetanu Kohancu koji je prema Bolléovim savjetima pohađao obrtnu školu kako bi se osposobio za posao, kojeg je 1900. godine i dovršio.¹⁰¹ Tako su pripadnici franjevačkog reda bili direktno uključeni u obnavljanje svoje crkve i samostana.

Slika 11. Mato Celestin Medović, "Sv. Franjo u Molitvi", 1898./1901.

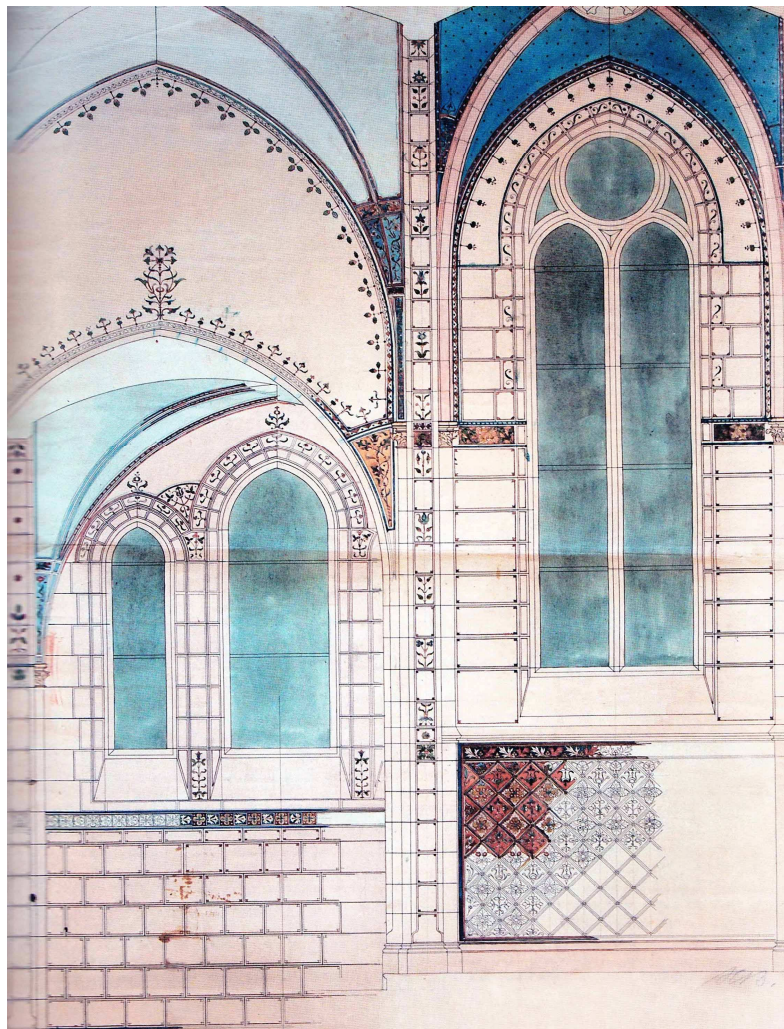
Sliku sv. Franje smještenu u oltarni retabl golemog drvenog i bogato ornamentiranog oltara naslikao je Celestin Mato Medović, a u cijelosti je oltar smješten uz središnju stijenu svetišta ispod otvorenog središnjeg gotički oblikovanog prozora.¹⁰²

---

¹⁰¹ CVEKAN, 1990: 104

¹⁰² DAMJANOVIĆ, 2013: 195; CVEKAN, 1990: 105

Sama Medovićeva oltarna pala nastala je između 1898. i 1901. te prikazuje "Sv. Franju u molitvi", a Prema Ivanki Reberski odlikuje se kao djelo "visokog umjetničkog dometa, uvjerljivog slikarskog realiteta i duhovnosti u slijedu klasične renesansne tradicije sa zamjetnim kolorističkim odjecima".¹⁰³ Nažalost je cijeli oltar kao monumentalno djelo Bolléove neogotike 1960-ih uklonjeno iz svetišta crkve.¹⁰⁴ Vrijeme Bolléove regotizacije je tako donijelo sa sobom koncept zidnog oslika i ornamentalizam uz koje su svod svetišta i glavne lađe dobili izgled tamnoplavog neba posutog zvijezdama, a ornamentalni motivi naglasili konstruktivne arhitektonske elemente, primjerice luk pjevališta.¹⁰⁵ Za kompletan oslik je bio zadužen slikar Marko Peroš, koji je 1901./1902. prema Bolléovim zamislima i taj dio crkvene unutrašnjosti uklopio u cjelinu.¹⁰⁶

Slika 12. Herman Bollé, Projekt za oslik franjevačke crkve u Zagrebu

¹⁰³ REBERSKI, 2000: 276

¹⁰⁴ DAMJANOVIĆ, 2013: 199

¹⁰⁵ REBERSKI, 2000: 275

¹⁰⁶ REBERSKI, 2000: 275

Kasnije, 1920. godine, još su tri zapažena umjetnička djela ukrasila zagrebačku franjevačku crkvu. Naime, na desni zid svetišta su pridodane dvije freske, a u pokrajnju kapelu sv. Antuna još jedna. Tematski su podređene životu sv. Franje pa tako Izidor Kršnjavi izrađuje zidnu sliku "Sv. Franjo propovijeda pticama", Oto Antonini iste godine slika "Sv. Franjo dobiva porcijunkulski oprost", a u bočnoj kapeli sv. Antuna Marko Rašica realizira fresku "Sv. Antun propovijeda ribama".¹⁰⁷ Iz istog vremena datiraju i freske u bočnim kapelama koje je izradio redovnik P. Blasius Farčnik 1923. godine ("Sv. Margareta sa srcem Isusovim" i "Stigmatizacija sv. Franje") koje su se svojim koloritom uklopile u izgled unutrašnjosti crkve.¹⁰⁸ Prema zaključcima Ivanke Reberski, nijedan zidni oslik različitih autora nije narušio dekorativne ideje samog Bolléa te se u kombinaciji s kompletnim zidnim oslikom stvorio osjećaj Gesamtkunstwerka kojem je težio.

Slika 13. Izidor Kršnjavi, "Sv. Franjo propovijeda pticama", 1920.

¹⁰⁷ REBERSKI, 2000: 275; Kronika franjevačkog samostana, 1900-1921: 190

¹⁰⁸ REBERSKI, 2000: 275

Izradu četiriju novih oltara koja su smješтана u pokrajnje kapele, kao i glavni oltar, započeo je franjevac Kajetan Kohanec koji je već bio izučio svoj zanat te je izgledno kako se njegov rad svidio nadležnima.¹⁰⁹ Druga dva oltara, s obzirom na to da je u šest pokrajnjih kapela lađe bilo i šest oltara, izradio je stolar I. Budicki, a za ostatak crkvene opreme bili su zaduženi zagrebački majstori.¹¹⁰ Tako je klupe u svetištu izradio stolar Schiffer, dok je one u lađi izradio stolar Šeremet, a ormare za orgulje Häcke.¹¹¹ Stolaru Budickom su bile povjerene i ispovjedaonice te nova propovjedaonica.¹¹²

Bollé je izradio nacрте za sve, pa tako i prozore i podnu oblogu. Prema dostupnim fotografijama starijeg stanja, mogu samo pretpostaviti da su Bolléovom obnovom ponovljeni oblici jednostavnih kvadratnih kamenih ploča koje su bile prisutne u barokno doba jer nije izvedeno tipično gotičko popločanje. Što se tiče prozora, oni su iz baroknih oblika zastupljenih nakon obnova u 17. i 18. stoljeću, izrađeni u neogotičkoj formi bifora na čije je gotičke ostatke Bollé naišao pri provođenju građevinskih radova.¹¹³ Iako oni danas više nisu ostakljeni izvornim staklima, već vitrajima Ive Dulčića, izvorno su visoki neogotički prozori crkve bili ukrašeni vitrajima koje su financirali pojedinci najbogatijih zagrebačkih obitelji: M. Kulmer, Đ. Deželić sa suprugom Betikom, I. Bošnjak, G. Rihtarić, S. Štrepel, Crnadak, H. Bauer te obitelj Amruš-Novak.¹¹⁴

Nakon ekstenzivnih preuređenja i obnove koja je trajala razmjerno dugo, franjevačka crkva je naposljetku 1902. godine bila potpuno dovršena prema Bolléovim planovima te 5. srpnja, na dan titulara provincije sv. Ćirila i Metoda i posvećena.¹¹⁵

---

¹⁰⁹ DAMJANOVIĆ, 2013: 198

¹¹⁰ CVEKAN, 1990: 107

¹¹¹ CVEKAN, 1990: 107

¹¹² DAMJANOVIĆ, 2013: 198

¹¹³ MIRKOVIĆ, 1987: 132

¹¹⁴ CVEKAN, 1990: 107

¹¹⁵ CVEKAN, 1990: 107

Slika 14. Neogotička oprema crkve, stanje 1902. godine.

Današnji izgled crkve

Slika 15. Unutrašnjost franjevačke crkve u Zagrebu, foto: D. Damjanović, 2009.

U više od jednog stoljeća nakon završene Bolléove obnove franjevačke crkve u Zagrebu, crkva i samostan su, naravno, prolazila kroz neke promjene. Najveće promjene je izazvao Drugi svjetski rat, gdje je početkom 1944. u bombardiranju Zagreba padom bombe točno u unutrašnje dvorište nastradalo zapadno samostansko krilo, a to je zauzvrat uzrokovalo štetu na zapadnoj i sjevernoj fasadi crkve.¹¹⁶ Vanjska oštećenja su bila sanirana, a što se tiče same unutrašnjosti crkvenog prostora, ona je prebijeljena vapnom tako da je u određenoj mjeri uklonjen zidni oslik.¹¹⁷ Zvezdani svod i ornamentalni ukrasi slikara Marka Peroša tada su nestali, ali freske Kršnjavog i Antoninija u svetištu te freske u pokrajnjim kapelama nisu dirane te su i danas vidljive u svojem izvornom obliku.¹¹⁸

---

¹¹⁶ MIRKOVIĆ, 1987: 133

¹¹⁷ MIRKOVIĆ, 1987: 133

¹¹⁸ Iz razgovora s fra Vatroslavom Frkinom, 23. siječnja 2014.

Slika 16. Unutrašnjost crkve sv. Franje nakon prebjeljivanja zidnog oslika

U prvu veću obnovu nakon Bolléove krenulo se 1960-ih godina zaslugom gvardijana Paškala Cvekana, a uvjetovala ju je šteta nastala od bombe, ali i sveukupna politička klima toga vremena kada je vjerski prostor bio prisilno zanemarivan.¹¹⁹ Tada je zidni oslik vraćen, odnosno, uklonjeno je vapno ispod kojeg su se nalazili ostaci prvotnog oslika. Tamo gdje oslik nije bio uništen motivi su restaurirani, a na mjestima gdje je vapno nepovratno oštetilo original, motivi su reproducirani u skladu sa zatečenim izvornim izgledom zidne ornamentalike.¹²⁰ Tako plavo nebo posuto zvjezdicama duž svetišta i glavne lađe, ali i ornamentalni motivi na luku pjevališta ili lukovima u pokrajnjim kapelama, danas evociraju onaj duh cjeline koji je Bollé želio postići.

¹¹⁹ Iz razgovora s fra Miroslavom Krištom, 04. veljače 2014.

¹²⁰ Iz razgovora s fra Miroslavom Krištom, 24. ožujka 2014.

Majstorski izveden oltar kojeg je za vrijeme Bolléove obnove izradio fra Kajetan Kuhanec, kao što je već spomenuto, 1960-ih godina je uklonjen iz crkve.

Novi kameni oltar isklesan je u radionici Stipe Lucića oponašajući neogotički stil zastupljen u unutrašnjosti crkve.¹²¹ Kako je Drugi vatikanski sabor (1962. - 1965.) zahtijevao unificiranje sakralnog prostora kao mjesta zajedništva za sve vjernike, tako se oltar morao okretati prema prostoru glavnog broda, a to je onda učinjeno i u crkvi na Kaptolu.¹²² Uz oltar, u istoj radionici izrađen je i ambon koji je također smješten u svetište.¹²³ Iako je oltar uklonjen, ipak je ostala sačuvana oltarna pala Celestina M. Medovića koja je uklopljena u manji drveni okvir i smještena ispod središnjeg prozora u svetištu.

Sačuvane su drvene klupe u svetištu i glavnom brodu, tako da danas možemo vidjeti izvoran rad majstorâ Šeremeta i Schiffera. Stropne svjetiljke koje su se uklapale u zvjezdani svod točno na križićima rebara, a izrađene su prema Bolléovim projektima, tako su 1960-ih zamijenjene električnim svjetiljkama koje oponašaju izgled svijećnjaka.¹²⁴

Sačuvane su dvije ispovjedaonice koje je u neogotičkom stilu, kao što je već spominjano, izradio stolar Budicki i one su trenutačno smještene uz sjeverni zid crkve. Uz njih tu su i dvije ispovjedaonice novijeg datuma koje se svojim izgledom uklapaju u ukupno uređenje crkve, ali odstupaju od originalne neogotičke ideje i smještene su uz južni zid glavnog broda.¹²⁵

---

¹²¹ Iz razgovora s fra Vatroslavom Frkinom, 23. siječnja 2014.

¹²² REBERSKI, 2000: 282

¹²³ Iz razgovora s fra Vatroslavom Frkinom, 23. siječnja 2014.

¹²⁴ Iz razgovora s fra Vatroslavom Frkinom, 23. siječnja 2014.

¹²⁵ Iz razgovora s fra Vatroslavom Frkinom, 23. siječnja 2014.

Slika 17. Fotografija današnjeg izgleda zvjezdanog oslika svoda u svetištu crkve

Kada je crkva prolazila kroz spomenutu poslijeratnu obnovu, došao je red i na vitraje. Za izradu novog oslika na svim prozorima crkve angažiran je Ivo Dulčić koji se istaknuo svojom slobodnom ikonografskom interpretacijom i apstraktnom likovnošću, što je odskakalo od uobičajenih sakralnih koncepata, ali je označilo prodor moderniteta u prostor crkve.¹²⁶ Dulčićeva interpretacija "Pjesme brata sunca – pohvale Svevišnjem gospodinu, posestri i majci zemlji, mjesecu i zvijezdama i svim stvorovima" ugrađena je u četrnaest prozora te stvorila koherentnu cjelinu koja je svojim koloritom samo naglasila duhovnu atmosferu prostora.¹²⁷

Tokom posljednje renovacije 1990-ih godina crkva je nanovo popločana te je tako dobila novi mramorni pod i podno grijanje.¹²⁸

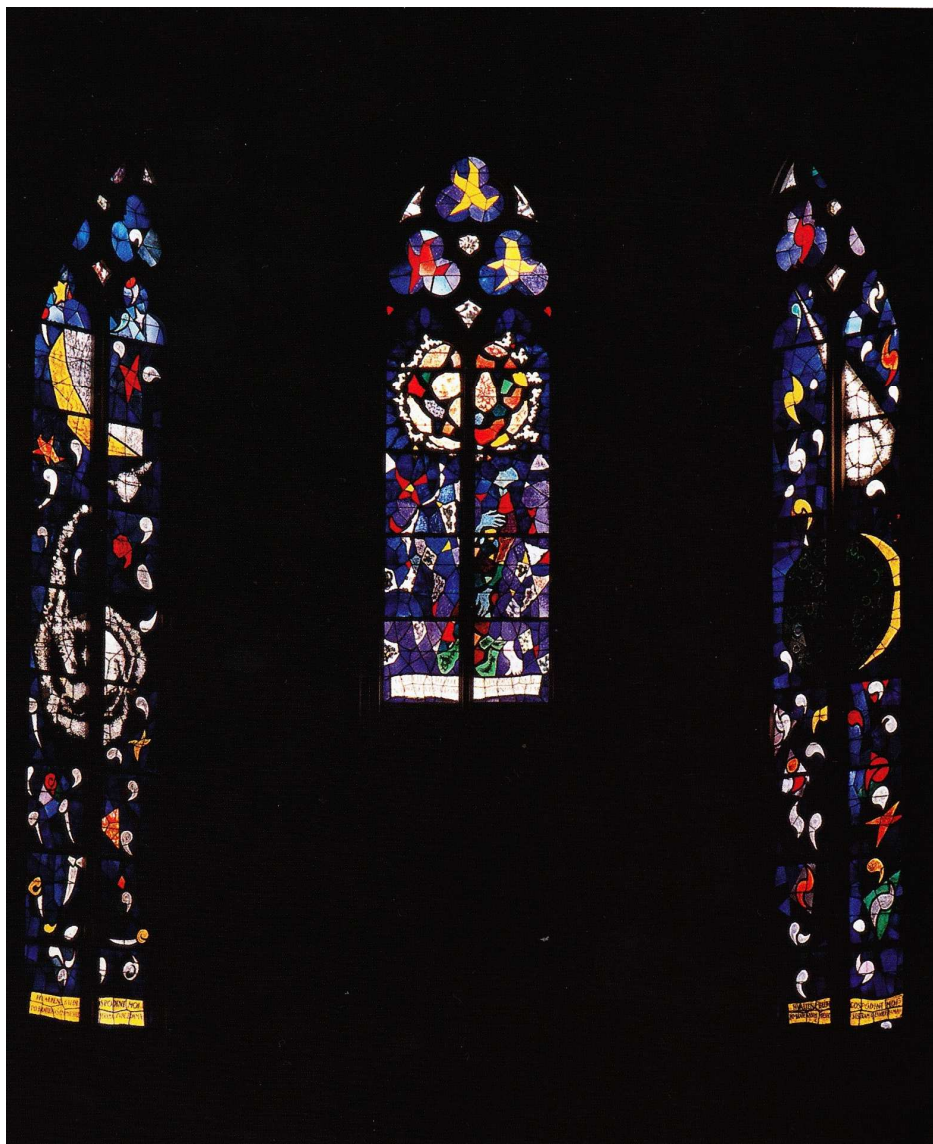
¹²⁶ REBERSKI, 2000: 281

¹²⁷ REBERSKI, 2000: 281

¹²⁸ Iz razgovora s fra Vatroslavom Frkinom, 23. siječnja 2014.

Vitraci Ive Dulčića i njihovo uklapanje u interijer

Vitraci koje je od 1961. do 1965. oslikavao slikar Ivo Dulčić, ukomponirani su u prostor crkve i odmah u njega unijeli dašak moderniteta.¹²⁹ Kao što je već spomenuto, Dulčić je u svojem likovnom izražaju obradio "Pjesme brata sunca – pohvale Svevišnjem gospodinu, posestri i majci zemlji, mjesecu i zvijezdama i svim stvorovima" te svjetlosnim igrama obogatio prostor.

Slika 18. Ivo Dulčić, "Pjesme brata sunca", vitraci, 1962.

Dulčiću nisu bile strane sakralne teme. Prvi puta je u crkveni prostor svojim radom intervenirao u splitskoj franjevačkoj crkvi Gospe od Zdravlja te izradio monumentalnu fresku "Krista Kralja" 1959. godine.¹³⁰

¹²⁹ LAJOŠ, 1967: 74

¹³⁰ KARAMAN, 1988: 29

Svojim neobičnim koštunjavim izgledom raširenih ruku iznad zemaljskog prostranstva Dulčićev Krist ne evocira motiv Krista Pantokratora, već patničkog Krista koji je svoj život dao za čovječanstvo. Unatoč prvobitnim kritikama od strane vjernika i svećenstva koje Karaman spominje u svojoj monografiji, djelo je ubrzo prihvaćeno kao monumentalni primjer sakralnog slikarstva u novom razvojnem dobu.¹³¹ Naime, Drugi svjetski rat i razdoblje nakon njega su donijeli stagnaciju te zapravo zaustavili razvoj modernog stvaralaštva u njegovom usponu. Djelomično zato što su objekti stradavali bombardiranjem i vapili za obnovom, a djelomično zbog netolerancije prema vjeri koju je donio komunizam na vlasti. Kako je i zagrebački kompleks stradao 1944. godine, snaga bombe je oštetila sjeverno samostansko krilo, a time i sjeverni zid crkve te stakla prozora na njemu. Za popravke su se franjevci snalazili na razne načine, lijepili komadiće stakla kako bi barem prividno održali sve na mjestu, ali nije se moglo razmišljati o ozbiljnijim popravcima jer nisu bili u financijskoj mogućnosti nabaviti građevinski materijal.¹³² Zbog komunističke vlasti koja je u to poslijeratno doba budnim okom promatrala djelatnosti unutar reda, franjevci svoje potrebe nisu smjeli propagirati u javnosti te su se povukli u samostan kako bi pronašli idealno rješenje.¹³³

Više je razloga pogodovalo krajnjem odabiru Ive Dulčića. Drugom Vatikanskom koncilu, koji je započeo 1962. godine, prethodila je snažna struja želje za promjenama koja se osjetila unutar reda, a naposljetku je potvrđena završetkom Koncila. Jačala je potisnuta duhovnost pa tako i potreba da se Crkva približi vjernicima, što se očitovalo smjernicama za bogoslužje. Kako piše Reberski, crkva sv. Franje na Kaptolu bila je među prvim u Zagrebu koja je svoj oltar okrenula prema lađi i prema vjernicima, ujedinivši tako duhovni prostor.¹³⁴ Iz toga je vidljiva želja franjevaca za napretkom, a ona će samo dodatno biti naglašena vizijom gvardijana samostana 1960-ih godina koji su u crkvu poželjeli vratiti sklad koji je imala prije rata. Za gvardijana je 1960. godine odabran Paškal Cvekan, a u funkciji ga je naslijedio Zorislav Lajoš.¹³⁵

---

¹³¹ REBERSKI, 2000: 280

¹³² FUČIĆ, 1967: 73

¹³³ Iz razgovora s fra Milanom Krištom, 04. veljače 2014.

¹³⁴ REBERSKI, 2000: 282

¹³⁵ CVEKAN, 1990: 93

Oba su gvardijana podupirala generalnu obnovu crkve, a njihove ideje su se sastale u jednoj točki – da bi crkva trebala dobiti monumentalne vitraje kojima bi se zamijenili popucani prozori, ali kojima bi se crkva zasluženo istaknula kao središte provincije.¹³⁶ Do tog su zaključka došli zajedničkim snagama nakon putovanja u München gdje su imali prilike svjedočiti europskoj praksi.¹³⁷ U duhu obnoviteljske klime krenulo se u potragu za kvalificiranim umjetnikom koji bi to mogao izvesti, a on je pronađen u liku Ive Dulčića 1960. godine, nakon što se glas o njegovom osliku splitske crkve pronio unutar franjevačkog reda.¹³⁸ Bilo je jasno kako je Dulčić spreman na izazove što je dokazao hrabrim prikazom "Krista Kralja", a to je bio prvi savladan korak u borbi s tradicijom jer mu je pozitivna evaluacija tog djela donijela i druge angažmane.¹³⁹ Među njima je među prvima bila franjevačka crkva na Kaptolu, a na vitrajima s "Pjesmom brata sunca" nastaloj prema spjevu sv. Franje Asiškog je, kao što je već rečeno, radio četiri godine. Prepuštena sunčevoj svjetlosti koja dirigira prelijevanje jarkih boja, pjesma je razdijeljena na šesnaest prozora, a prostor crkve je oplemenjen ciklusom "dostojnim i francuskih gotičkih katedrala".¹⁴⁰

---

¹³⁶ Iz razgovora s fra Milanom Krištom, 04. veljače 2014.

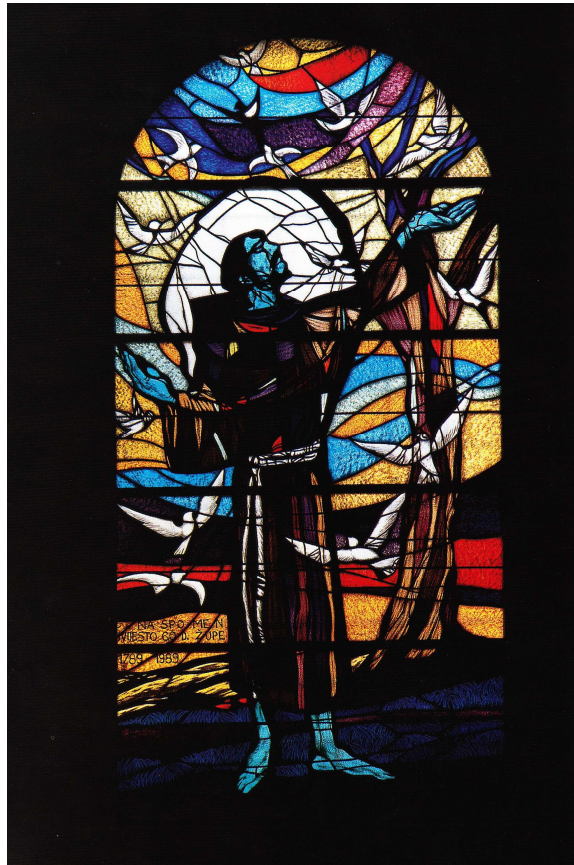
¹³⁷ Iz razgovora s fra Milanom Krištom, 04. veljače 2014.

¹³⁸ Iz razgovora s fra Milanom Krištom, 04. veljače 2014.

¹³⁹ KARAMAN, 1988: 29

¹⁴⁰ RICOV, 1967: 80

Slika 19. Ivo Dulčić, "Pjesme brata sunca", vitraji, 1962.

Tako je Dulčić radom na franjevačkoj crkvi šesnaest godina nakon Drugog svjetskog rata razbio generalni zastoj na likovnom polju svojim inovativnim vitrajima, ali i pomogao crkvi vratiti sjaj kakav je imala i prije Drugog svjetskog rata.¹⁴¹

---

¹⁴¹ REBERSKI, 2000: 279

Zaključak: kritika, derestauriranje i revaloriziranje Bolléovog stilskog restauriranja

Nepobitna je činjenica kako je Herman Bollé ostavio veliki trag u povijesti konzervatorske i restauratorske teorije i prakse u gradu Zagrebu. Svojim brojnim projektima promijenio je sliku starog Zagreba, bez obzira na sve kritike koje su vremenom uslijedile, a u nasljeđe je ostavio vizualno impresivne građevine koje danas krase gradsku vizuru.

Iako je Bolléovo stilsko restauriranje franjevačke crkve u Zagrebu nakon završetka pretrpjelo mnoge kritike zbog uklanjanja baroknog interijera u svrhu naglašavanja izvorne gotičke komponente, bez sumnje je ostavilo važan trag u povijesti objekta. Naime, po završetku obnove početkom 20. stoljeća promijenila se paradigma u konzervatorskoj i restauratorskoj struci. Naglasak više nije bio na evociranju prvotnog stanja u kojem je objekt građen, štoviše historicistička načela povratka originalnom stilu bila su odbačena.¹⁴² Bollé se kroz svoju naobrazbu priklonio romantičarskom shvaćanju obnove povijesnih građevina, kako ga klasificira Tomislav Marasović, odnosno, stilskom restauriranju kako ga definira Jukka Jokilehto.¹⁴³ Romantizam je u zaštiti graditeljskog naslijeđa nastupio s 19. stoljećem i donio dva pravca: restauratorski i konzervatorski. Restauratorski pravac je u Francuskoj zastupao Eugène Viollet-le-Duc koji je težio jedinstvu stila i dovršavanju nedovršenih dijelova postojećih gradnji u stilu u kojem su započeti, dok mu je glavni konceptualni oponent bio John Ruskin u Engleskoj koji je poštivao prirodni vijek građevine te priznavao samo konzervaciju i konsolidaciju.¹⁴⁴ Prema Marasoviću, Bollé je svojim opusom zastupao restauratorski pravac, pri čemu je najpoznatiji zagrebački primjer njegovog rada Katedrala.¹⁴⁵ Istu je metodu primijenio kada je prihvatio zadatak obnove franjevačke crkve na Kaptolu, odlučivši je vratiti u izvoran gotički stil koji je prema njegovoj procjeni bio najizraženiji. Unutar crkve je ipak u jednoj mjeri poštivao zatečeno stanje zato što pokrajnje kapele nastale u baroknoj fazi nije uklonio, već ih je uz pomoć crkvene opreme i oslika prilagodio svojoj ideji.

---

¹⁴² JOKILEHTO, 2001: 174

¹⁴³ MARASOVIĆ, 1983: 60 i JOKILEHTO, 2001: 164

¹⁴⁴ MARASOVIĆ, 1983: 60

¹⁴⁵ MARASOVIĆ, 1983: 64

S obzirom na to da je obnova franjevačke crkve ukupno trajala 18 godina od samog potpisivanja ugovora s Bolléom, u tom je vremenu u Austro-Ugarskoj Monarhiji došlo do promjene teorijske paradigme zaštite spomenika, pa se restauratorske tendencije počelo zamjenjivati konzervatorskim pristupom kojega je Marasović u svojem djelu "Zaštita graditeljskog naslijeđa" klasificirao pod terminom "biološka zaštita" preuzetim od Anđele Horvat.¹⁴⁶ Prema biološkom konceptu kako ga opisuje A. Horvat, "konzervator ne može obnoviti umjetničko djelo nego samo usporiti proces njegova propadanja".¹⁴⁷ Novi koncept je na međunarodnoj razini kulminirao prihvaćanjem Atenske povelje 1931. godine.¹⁴⁸ Konzervatorski pristup polazi od vrednovanja cjelokupnog "biološkog" rasta povijesnih građevina, obuhvaćajući sve epohe spomenika, čuva njegovu "starosnu vrijednost" prema Rieglu, tj. alterirani materijal, zagovara konsolidiranje i konzerviranje te se zalaže za minimalnu intervenciju.¹⁴⁹

Novi pristup se prema Marasoviću oslanjao na egzaktnu obradu spomenika i nije prihvaćao prednost u vrednovanju starih slojeva niti praksu kompletiranja povijesnih građevina.¹⁵⁰ I utoliko se drastično razlikuje od svega onog što je Bollé svojim konceptom rada zastupao te je sasvim jasno zašto je dolazilo do sve snažnijih kritika kako se obnova franjevačkog kompleksa primicala kraju, a pogotovo kada je ona u potpunosti završena i objekt bio dostupan javnosti. S obzirom da je Bollé bio učenik Friedricha von Schmidta i zagovornik historicističkog poimanja arhitekture i stilskog restauriranja, shvatljivo je da su njegove intervencije u jednoj pokrajinskoj sredini u dvostrukoj mjeri percipirane neprimjerenima. S jedne strane je razlika između "prije" i "poslije" za običnoga građanina bila velika, pa je u skladu s time i reakcija na promjenu povijesnoga ambijenta bila naglašena. S druge strane su već postojali intelektualci koji su čitali najnovije teorije.

Najoštrije kritike počele su stizati još za vrijeme trajanja obnove, a uslijedile su i nakon završetka te službene posvete crkve. Među glavnim kritičarima Bolléove obnove franjevačke crkve bili su Ivan Krstitelj Tkalčić i Vladimir Lunaček.¹⁵¹

---

¹⁴⁶ HORVAT, 1944: 18

¹⁴⁷ HORVAT, 1944: 18

¹⁴⁸ MARASOVIĆ, 1983: 71

¹⁴⁹ ŠPIKIĆ, 2006: 374

¹⁵⁰ MARASOVIĆ, 1983: 71

¹⁵¹ MIRKOVIĆ, 1987: 119

Tkalčić je smatrao kako su neki Bolléovi postupci povijesno neopravdani, poput recimo djelomičnog zazidavanja središnjeg prostora u apsidi kako bi se mogla dograditi kapela sv. Križa s vanjske strane.¹⁵² Prema Tkalčiću se izvornu situaciju, ako ju je radio umjetnik, ne bi trebala mijenjati, ali Bollé prigovore nije saslušao.¹⁵³ Vladimir Lunaček je bio osobito oštar u svojim kritikama nakon dovršetka stilskeg restauriranja, smatravši kako je intervencija ništa drugo nego nanovo sagrađena crkva.¹⁵⁴

Kao što je već spomenuto, promjenom koncepta u konzervatorskoj teoriji više nije bilo na cijeni vraćanje prvotnog oblika građevine i Bolléov rad se u cijelosti našao na udaru. Negodovanja koja su uslijedila u dugim godinama nakon završetka obnove i Bolléove smrti 1926. godine, ne samo vezano uz crkvu sv. Franje nego i veliku većinu projekata arhitekta čine ga jednim od zasigurno najomraženijih restauratora jednog dijela hrvatske prošlosti. No, zahvaljujući svojevremenoj reafirmaciji njegovog lika i shvaćanju te razumijevanju njegovih mnogih zanatskih kvaliteta (bez obzira na moguće mane) Bolléova intervencija u crkvi sv. Franje na zagrebačkom Kaptolu ostaje zapamćena kao velika vrijednost, što za samo zdanje koja se ponosno moglo pokazati kao središte provincije, što za kompletan opus Hermana Bolléa koji je ostavio u gradu Zagrebu.

U Drugom svjetskom ratu samostan je zajedno s crkvom pretrpio dodatne štete zbog kojih su nestale neke od Bolléovih intervencija, a neke su i namjerno uklonjene iz prostora zbog žestokih kritika načina na koji su izvedene. Zbog oslika koji je u kasnijim obnovama nadograđivan u želji da se ipak na neki način afirmira sklad kojem je težio Bollé, a u kojem svojom kvalitetom prednjače vitraji Ive Dulčića, Bolléove želje za Gesamtkunstwerkom su naposljetku ipak uspjele dočekati nove generacije. Iako možda ne točno na način koji je on zamislio, unutrašnjost crkve sv. Franje danas čini skladnu cjelinu i odiše stvaralačkim božanskim duhom kao jedan od cjenjenijih primjera monumentalne sakralne arhitekture u Zagrebu.

---

¹⁵² DAMJANOVIĆ, 2013: 194

¹⁵³ DAMJANOVIĆ, 2013: 194

¹⁵⁴ DAMJANOVIĆ, 2013: 199

Težnju za umjetničkim preoblikovanjem povijesnih i umjetničkih kulturnih dobara Anđela Horvat je bez navođenja izvora za svoju terminologiju nazvala "kreativnom zaštitom spomenika" te ju objasnila kroz stvaralački stav konzervatora koji bi kao konstruktivan umjetnik mogao uspješno uskladiti slobodu svojih ideja sa zahtjevima građevine.¹⁵⁵ Vjerojatno je polazište za svoju tezu pronašla u tekstovima Paula Clemena iz 1930-ih godina u kojoj se taj pravac nazivao "schöpferische, gestaltende Denkmalpflege", odnosno, "kreativno, oblikovno očuvanje spomenika".¹⁵⁶ Slobodnije, kreativnije ophođenje s povijesnom i umjetničkom baštinom posebno je bilo značajno nakon Drugog svjetskog rata i Tomislav Marasović ga je nazvao aktivnom zaštitom.¹⁵⁷ Aktivna zaštita se pojavila kao reakcija na relativno pasivnu biološku zaštitu u čijem temelju se naglašavala konzervacija umjesto restauracije, a kroz složeniji pristup spomeniku počeo se vrednovati i svaki njegov sloj jer ga se smatralo živim organizmom.¹⁵⁸ Takva slobodnija struja, gdje nije zabranjen kreativni doprinos vremena u kojem se pristupa objektu, može se očitati i u obnovi crkve sv. Franje koja je uslijedila nakon Drugog svjetskog rata. Iako nije poznato koje objekte su posjetili, putovanje koje su 1960-ih franjevci poduzeli u München zasigurno im je otvorilo vrata prema aktualnim praksama i rješenjima unutar crkvenih prostora jer se ubrzo nakon tog putovanja počinju događati pozitivne promjene te vrijedan angažman Ive Dulčića.¹⁵⁹ U kombinaciji s impulsima koji su stigli iz splitske franjevačke crkve Gospe od zdravlja, i zagrebačka je postala platforma za nova rješenja u kojima se poštivalo zatečene oblike, ali su oni obrađeni na nov način. Tako je zadržan izvorni izgled Bolléovih prozora, a u prostor se interveniralo na modernistički način putem Dulčićevih vitraja. Iako je bombardiranje u Drugom svjetskom ratu donijelo velika oštećenja, donijelo je i promjenu u umjetničkom oblikovanju unutrašnjosti crkve. Fascinantni vitraji Ive Dulčića u suprotnom inače možda nikada ne bi oplemenili taj prostor.

U izmjenama unutrašnjosti franjevačke crkve na Opatovini nakon Drugog svjetskog rata iščitavaju se dvije tendencije: vraćanje oštećenoga objekta u funkciju, ali i estetske intervencije koje su težile uklanjanju naveliko kritiziranih Bolléovih intervencija.

---

¹⁵⁵ HORVAT, 1944: 20

¹⁵⁶ JOKILEHTO, 2011: 194 i CLEMEN, 1933

¹⁵⁷ MARASOVIĆ, 1983: 77

¹⁵⁸ MARASOVIĆ, 1983: 77

¹⁵⁹ Iz razgovora s fra Miroslavom Krištom, 24. ožujka 2014.

Tako se u interijeru danas više ne može doživjeti monumentalni oltar fra Kajetana Kuhanca, iako je zasigurno bio impresivan. Također, nakon Drugog svjetskog rata su zidovi crkve obijeljeni pa je tako Bolléov zidni oslik djelomično uništen. Nakon revaloriziranja Bolléovog historicističkog sloja, 1960-ih godina je kombinacijom restauracije i replikacije postojećih oblika unutrašnjosti crkve ipak vraćen izgled originalnog oslika kako ga je izvorno bio zamislio sam Bollé.

Crkva sv. Franje na Kaptolu, veliko bogatstvo provincije sv. Ćirila i Metoda, značajna je i za povijest konzervatorske i restauratorske teorije i prakse u gradu Zagrebu. Svjedočanstvo je Bolléovog regotiziranja barokizirane gotičke crkve, ali i poslijeratnog negiranja historicistističkog interijera koje je otvorilo vrata kreativnoj Dulčićevoj intervenciji.

Danas u unutrašnjosti crkve u vidu izmijenjenog Bolléovog Gesamtkunstwerka, a kao ishod koncepata dvadesetog stoljeća, koegzistiraju Bolléov zidni oslik i Dulčićevi vitraji, stvarajući upečatljiv i dojmljiv spoj hrvatske umjetnosti 19. i 20. stoljeća koji s ostatkom interijera ponosno može iščekivati nove generacije.

Bibliografija

1. CINDRIĆ, P. (1965.), *Grički milenij, kulturno-povijesna panorama*, Epoha, Zagreb
2. CLEMEN, P. (1933.), *Die deutsche Kunst und die Denkmalpflege*, "Zeitschrift des Rheinischen Vereins für Denkmalpflege und Heimatschutz", 19-20, Berlin
3. CVEKAN, P. (1990.), *Kaptolski Franjevci: kulturno-povijesni prikaz djelovanja Franjevaca kroz 770 godina na Kaptolu u Zagrebu*, Zagreb
4. DAMJANOVIĆ, D. (2013.), *Arhitekt Herman Bollé*, Leykam International d.o.o. i Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb
5. DOBRONIĆ, L. (1986.), *Zagrebački Kaptol i Gornji grad nekad i danas*, Školska knjiga, Zagreb
6. DOBRONIĆ, L. (1991.), *Biskupski i kaptolski Zagreb: Franjevci i crkva sv. Franje*, Školska knjiga, Zagreb
7. FLEISCHNER, S. (1999.), *Schöpferische Denkmalpflege. Kulturideologie des Nationalsozialismus und Positionen der Denkmalpflege*, Münster
8. FUČIĆ, M. (1967.), *Pjesma brata Sunca: Vitraži Ive Dulčića na Kaptolu*, "Svesci, Kršćanska sadašnjost", 4-5: 73, Zagreb
9. HORVAT, L. A. (1944.), *Konzervatorski rad kod Hrvata*, Hrvatski državni konzervatorski zavod, Zagreb
10. HORVAT, R. (1942.), *Prošlost grada Zagreba*, Kulturno-historijsko društvo hrvatski domoljub, Zagreb

11. HOŠKO F. E., MIRKOVIĆ, M., BELAJ V. (1992.), *Franjevci Hrvatske provincije sv. Ćirila i Metoda*, Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda, Zagreb
12. JOKILEHTO, J. (2001.), *A History of Architectural Conservation*, Butterworth-Heinemann, Oxford, Velika Britanija
13. KARAMAN, A. (1988.), *Ivo Dulčić, monografija*, Umjetnička galerija Dubrovnik
14. KOLACIO, Z. (1978.), *Vizije i ostvarenja*, Mladost, Zagreb
15. Burkhard KÖRNER, B. (2000.), *Zwischen Bewahren und Gestalten. Denkmalpflege nach 1945*, Petersberg
16. LAJOŠ, Z. (1967.), *Dulčićev svijet*, "Svesci, Kršćanska sadašnjost", 4-5: 74, Zagreb
17. MARASOVIĆ, T. (1983.), *Zaštita graditeljskog naslijeđa*, Društvo konzervatora Hrvatske, Zagreb-Split
18. MIRKOVIĆ, M. (1987.), *Zagrebačka franjevačka crkva na Kaptolu i njezino kulturnopovijesno značenje*, "Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske", 13: 115-134, Zagreb
19. RAKHEL, E. V. (1965.), *Franjevački samostan u Zagrebu – od osnutka samostana do svršetka Prvog svjetskog rata*, diplomski rad koji se čuva u franjevačkom samostanu, Kaptol 9, Zagreb
20. REBERSKI, I. (2000.), *Likovna baština 20. stoljeća*, "Mir i dobro, umjetničko i kulturno naslijeđe hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda: O proslavi stote obljetnice utemeljenja", 273-289, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb

21. RICOV, J. (1967.), *Vitražni Chartres Hrvata*, "Svesci, Kršćanska sadašnjost", 4-5: 74-80, Zagreb
22. ŠPIKIĆ, M. (2006.), *Anatomija povijesnoga spomenika*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb
23. ŠPOLJARIĆ B. (2008.), *Stari Zagreb od vugla do vugla*, AGM, Zagreb
24. *Hrvatski biografski leksikon* (1989.), drugi svezak Bj-C: 115-117, Jugoslavenski leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb
25. *Kronika franjevačkog samostana u Zagrebu 1900.-1921.*, svezak B-II-II: 190-191, Samostanski arhiv, Kaptol 9, Zagreb

Popis ilustracija

Slika 1. Pogled na crkvu sv. Franje na Kaptolu sa sjeverozapada, (Foto: Milan Pavić), Skenirano iz: DOBRONIĆ, L. (1991.), *Biskupski i kaptolski Zagreb: Franjevci i crkva sv. Franje*, Školska knjiga, Zagreb, str 221.

Slika 2. Fotografija plana Kaptola na početku 16. stoljeća. Fotografija plana donesenog 1902. godine iz Dresdena, čuva se u fototeci Muzeja grada Zagreba, Skenirano iz: MIRKOVIĆ, M. (1987.), *Zagrebačka franjevačka crkva na Kaptolu i njezino kulturnopovijesno značenje*, "Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske", Zagreb, str. 121

Slika 3. Pogled iz svetišta na barokni svod u brodu, bočne kapele i staru propovjedaonicu nakon požara 1646. godine. Prema: Barbarić, "Kratka povijest crkve i samostana franjevačkog u Zagrebu", Zagreb, 1906., Skenirano iz: MIRKOVIĆ, M. (1987.), *Zagrebačka franjevačka crkva na Kaptolu i njezino kulturnopovijesno značenje*, "Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske", Zagreb, str. 127

Slika 4. Barokni izgled tornja. Nacrt Ivana Eithera iz 1790., Skenirano iz: MIRKOVIĆ, M. (1987.), *Zagrebačka franjevačka crkva na Kaptolu i njezino kulturnopovijesno značenje*, "Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske", Zagreb, str. 133

Slika 5. Skidanje kupole tornja franjevačke crkve u Zagrebu nakon potresa 1880., Skenirano iz: DAMJANOVIĆ, D. (2013.), *Arhitekt Herman Bollé*, Leykam International d.o.o. i Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, str. 192

Slika 6. Herman Bollé, Projekt za gradnju tornja i restauriranje apside franjevačke crkve u Zagrebu, 1885., Skenirano iz: DAMJANOVIĆ, D. (2013.), *Arhitekt Herman Bollé*, Leykam International d.o.o. i Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, str. 192

Slika 7. Dijelom realizirana Bolléova verzija obnove crkve iz 1894., Skenirano iz: MIRKOVIĆ, M. (1987.), *Zagrebačka franjevačka crkva na Kaptolu i njezino kulturnopovijesno značenje*, "Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske", Zagreb, str. 131

Slika 8. Dijelom realizirana Bolléova verzija obnove crkve iz 1894., nacrt svodova, Skenirano iz: MIRKOVIĆ, M. (1987.), *Zagrebačka franjevačka crkva na Kaptolu i njezino kulturnopovijesno značenje*, "Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske", Zagreb, str. 131

Slika 9. Herman Bollé, Projekt za restauriranje sjeverne fasade franjevačke crkve u Zagrebu, 1901., Skenirano iz: DAMJANOVIĆ, D. (2013.), *Arhitekt Herman Bollé*, Leykam International d.o.o. i Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, str. 196

Slika 10. Današnji izgled pročelja sa sačuvanim elementima Bolléove obnove, Fotografija: Dunja Čopac, 23. siječnja 2014.

Slika 11. Mato Celestin Medović, "Sv. Franjo u Molitvi", 1898./1901., Skenirano iz: REBERSKI, I. (2000.), *Likovna baština 20. stoljeća*, "Mir i dobro, umjetničko i kulturno naslijeđe hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda: O proslavi stote obljetnice utemeljenja", Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, str. 276.

Slika 12. Herman Bollé, Projekt za oslik franjevačke crkve u Zagrebu, Skenirano iz: DAMJANOVIĆ, D. (2013.), *Arhitekt Herman Bollé*, Leykam International d.o.o. i Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, str. 197

Slika 13. Izidor Kršnjavi, "Sv. Franjo propovijeda pticama", 1920., Fotografija: Dunja Čopec, 23. siječnja 2014.

Slika 14. Neogotička oprema crkve, stanje 1902. godine. Prema: Barbarić, "Kratka povijest crkve i samostana franjevačkog u Zagrebu", Zagreb, 1906. Skenirano iz: MIRKOVIĆ, M. (1987.), *Zagrebačka franjevačka crkva na Kaptolu i njezino kulturnopovijesno značenje*, "Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske", Zagreb, str. 131

Slika 15. Unutrašnjost franjevačke crkve u Zagrebu, foto: D. Damjanović, 2009., Skenirano iz: DAMJANOVIĆ, D. (2013.), *Arhitekt Herman Bollé*, Leykam International d.o.o. i Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, str. 198

Slika 16. Unutrašnjost crkve sv. Franje nakon prebjeljivanja zidnog oslika, Skenirano iz: DOBRONIĆ, L. (1991.), *Biskupski i kaptolski Zagreb: Franjevci i crkva sv. Franje*, Školska knjiga, Zagreb, str. 222.

Slika 17. Fotografija današnjeg izgleda zvjezdanog oslika svoda u svetištu crkve, Fotografija: Dunja Čopec, 23. siječnja 2014.

Slika 18. Ivo Dulčić, "Pjesme brata sunca", vitraji, 1962., Skenirano iz: REBERSKI, I. (2000.), *Likovna baština 20. stoljeća*, "Mir i dobro, umjetničko i kulturno naslijeđe hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda: O proslavi stote obljetnice utemeljenja", Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, str. 274

Slika 19. Ivo Dulčić, "Pjesme brata sunca", vitraji, 1962., Skenirano iz: REBERSKI, I. (2000.), *Likovna baština 20. stoljeća*, "Mir i dobro, umjetničko i kulturno naslijeđe hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda: O proslavi stote obljetnice utemeljenja", Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, str. 283

Sažetak

Tema ovog diplomskog rada je Restauratorska intervencija Hermana Bolléa na franjevačkoj crkvi na zagrebačkom Kaptolu od 1884. do 1902. godine. Razmotrena je važnost crkvenog i samostanskog kompleksa za povijest Provincije sv. Ćirila i Metoda kojoj pripada. Radi se o gotičkoj građevini iz 13. stoljeća, barokiziranoj u 17. i 18. stoljeću koju je krajem 19. stoljeća stilski restaurirao Herman Bollé. Rad je podijeljen na deset poglavlja kroz koje se razmatraju povijesne promjene na objektu kroz razne devastacije, od kojih je najsnažnija bila ona 1880. kada je Zagreb zadesio veliki potres. Zapošljavanjem arhitekta Hermana Bolléa koji je radio na regotizaciji, crkvi je dana nova dimenzija. Obnove koje su uslijedile, ponajviše ona 1960-ih kada su u crkvu implementirani vitraji Ive Dulčića koji su dodatno upotpunili sklad interijera, u konačnici su doveli do toga da crkva sv. Franje predstavlja vrlo vrijedan povijesno-umjetnički objekt u povijesti grada Zagreba u kojem se zrcali i povijest konzervatorske te restauratorske teorije i prakse. Franjevačka crkva na Kaptolu svjedočanstvo je stilskog restauriranja i poslijeratnog kreativnog konzerviranja.

Ključne riječi: *crkva sv. Franje u Zagrebu, stilsko restauriranje, kreativna zaštita spomenika, Herman Bollé, Ivo Dulčić.*

Summary

The topic of this thesis is the restorative intervention of an architect Herman Bollé on the Franciscan church in Zagreb, from year 1884. to 1902. Also discussed was the importance of the church and its monastery complex in the history of the Province of St. Cyril and Methodius to which it belongs. The church is a gothic building, dating from the 13th century, restored in the baroque style in 17th and the 18th century, where its importance was further emphasized with Herman Bollé's restoration in the late 19th century. The work is divided into ten chapters through which the historical changes in the property are discussed through a variety of devastations, of which the most powerful one was that in year 1880 when Zagreb was struck by a major earthquake. By hiring an architect Herman Bollé, who worked on the restoring the original gothic style, the church was given a new dimension. Reconstruction that followed, most importantly in the 1960's when the church's stained glass windows by the artist Ivo Dulčić were implemented that further complement the interior harmony, ultimately led to the church of St. Francis being a very valuable historical and artistic object in the history of Zagreb. It reflects the history of conservation and restoration theory and practice. The Franciscan church situated on the Kaptol is a testimony of stylistic restoration and post war creative preservation.

Keywords: *Franciscan church of St. Francis in Zagreb, stylistic restoration, creative conservation, Herman Bollé, Ivo Dulčić.*